

UNIVERZITA KARLOVA V PRAZE

Evangelická teologická fakulta

Dějiny českého biblického překladu 1620–1808

Diplomová práce

Autor:	Jan Heller
Katedra:	Katedra církevních dějin
Vedoucí práce:	Prof. PhDr. Noemi Rejchrtová
Studijní program:	M6141 Teologie
Studijní obor:	Evangelická teologie
Rok odevzdání:	2009

1. Prohlašuji, že jsem tuto diplomovou práci s názvem **Dějiny českého biblického překladu 1620–1808** napsal samostatně a výhradně s použitím citovaných pramenů.
2. Souhlasím s tím, aby byla zpřístupněna veřejnosti pro účely výzkumu a soukromého studia.

Jan Heller

V Praze dne 5. května 2009

Práce přehledově shrnuje dějiny českého biblického překladu od bitvy na Bílé hoře (1620) po druhé vydání bible Prešpurské v roce 1808. Vedle historického pozadí vzniku jednotlivých biblí se zabývá translatologickou analýzou vybraných gramatických a lexikálních jevů.

biblické překlady 17. stol., biblické překlady 18. stol., teorie překladu, český evangelický exil, katolická protireformace

History of Czech Biblical Translation 1620–1808

This graduation thesis provides an outline of Czech Biblical translation since the battle of Bílá hora (1620) till the second edition of the Bible of Pressburg. It explores the historical background of the translations and analyzes selected grammatical and lexical phenomena from the translatological point of view.

Bible translations in the 17th century, Bible translations in the 18th century, Theory of Translation, Czech Protestant Exile, Catholic Counter-Reformation

Obsah

0. Úvod a metodika práce	6
0.1. Vymezení tématu	6
0.2. Metodika práce	8
1. Historické poznámky	9
1.1. Dobové pozadí	9
1.2. Bible svatováclavská	12
1.3. Česká evangelická bible v Sasku: Žitavský Nový zákon a tři bible Hallské	15
1.4. Česká evangelická bible v Uhrách: dvě bible Prešpurské	19
1.5. Bible katolická neboli Procházkova	21
2. Translatologická analýza biblického textu	22
2.1. Gramatické jevy	22
2.1.1. Starší čeština	22
2.1.1.1. Duál	23
2.1.1.2. Pomocné sloveso <i>být</i> v préteritu	25
2.1.1.3. Antepréteritum	26
2.1.1.4. Futurum exactum	27
2.1.2. (Ne)napodobování klasického jazyka	27
2.1.2.1. Zájmena a adjektiva v neutru plurálu	28
2.1.2.2. Pleonastické uvozovací fráze s citativními spojkami	30
2.1.2.3. Genitiv	31
2.1.2.3.1. Genitiv srovnávací	31
2.1.2.3.2. Konkurence denominálního adjektiva a genitivu	32
2.1.2.3.3. Hebrejský genitiv	33
2.1.2.4. Dativ přivlastňovací	36
2.1.2.5. Akuzativ s infinitivem	36
2.1.2.6. Participium v absolutním pádu	37
2.1.2.7. Překlad slovesa <i>být</i> s participiem	38
2.1.2.8. Konjunktiv deliberativní	39
2.1.2.9. Subjunktiv	39
2.1.2.10. Analytické futurum	41
2.1.2.11. Imperativ pro 3. osobu	42
2.1.2.12. Záporný imperativ	44
2.1.2.13. Vazba infinitivu absolutu s určitým slovesným tvarem	45
2.2. Lexikální jevy	47
2.2.1. Archaismy	48
2.2.1.1. Kbelec	48
2.2.1.2. Strdí	48
2.2.1.3. Popluží	49
2.2.1.4. Medenice	50
2.2.2. Přejatá slova	50
2.2.3. Eufemizace a dysfemizace	51
2.2.3.1. Eufemizace tabuizovaných významů	51

2.2.3.2. Volba odlišných ekvivalentů	53
2.2.3.2.1. Mudrc a čarodějník	53
2.2.3.2.2. Zástup a <i>zběř</i>	54
2.2.3.2.3. Jedení a žraní	54
2.2.4. Reálie	56
2.2.4.1. Synagoga	56
2.2.4.2. Divadlo	57
3. Závěr	58
4. Bibliografie	59
4.1. Prameny primární	59
4.1.1. Starší tisky (do roku 1808)	59
4.1.2. Moderní prameny a edice starších	60
4.2. Literatura sekundární	60
4.3. Literatura pomocná	62

0. Úvod a metodika práce

0.1. Vymezení tématu

Tato práce si klade za úkol zmapovat dějiny českého biblického překladu v období od tisku Bible kralické po začátek národního obrození. Pokusíme se tím navázat na fundamentální dílo české jazykovědy *Česká bible v dějinách národního písemnictví* Vladimíra Kyase (1997), který podrobně shrnul dějiny české bible od staroslověnských překladů po počátky bible Kralické; editoři zmíněného vydání zajistili doplnění kapitol o bibli Kralické a bibli Svatováclavské. V této práci se budeme zabývat obdobím následujícím, kterému se Kyasova monografie nevěnuje – a jiná odborná literatura pohřichu jen v minimální míře.

Zvolený úkol si samozřejmě vyžaduje několik omezení. V první řadě pokládáme za nutné stanovit, že k dějinám Bible budeme přistupovat především jako k dějinám biblického překladu: úhlem pohledu pro nás bude zřetel jazykový. Stranou tedy ponecháme otázky čistě historických okolností vzniku jednotlivých biblí (byť se o nich samozřejmě stručně zmíníme), otázky náležející do oblasti pomocných věd historických (např. o vnější úpravě a výzdobě tisků) apod. Naopak se budeme snažit ve středu pozornosti držet otázky teologické, a to pochopitelně ty, které jsou relevantní z hlediska translologie, tj. překladatelské teorie a praxe.

Druhé omezení si určíme v čase. Začátek historického období, na něž se soustředíme, vymezíme rokem 1620, kdy se mění postavení evangelického křesťanství v českých zemích, a tím také okolnosti produkce biblických tisků. Jako konec tohoto období určíme vydání první bible Prešpurské z roku 1787, a to zejména proto, že se takto do naší pozornosti dostanou dvě bible z období po tolerančním patentu (1781): vedle zmíněné bible Prešpurské ještě bible Katolická, tzv. Procházkova z roku 1787/80. Naše putování po historii Bible tedy skončí na prahu 19. století, tedy na začátku zcela nového období v dějinách Písma nejen v našich podmínkách – období charakterizovaného jednak nebývalým rozmachem péče o křesťanské Písmo svaté v podobě pěstování akademické biblistiky, pořizování nových překladů, zakládání biblických společností (první v Británii v roce 1804, českou bibli vydala poprvé v Berlíně v roce 1830) s cílem dále zvýšit dostupnost Bible pro širší lidové vrstvy (poté, co byla s nespornou zásluhou reformačních hnutí Bible zpřístupněna velmi širokému okruhu věřících), jednak počínajícím bouřlivým vývojem spisovného českého jazyka. Z těchto důvodů pokládáme za vhodné stanovit horní hranici námi zkoumaného období na konec 18. století. Výjimkou zůstane pozoruhodné a z hlediska teorie překladu zajímavé vydání Bible – druhá redakce bible Prešpurské z roku 1808, jejíž editor Jiří (Juraj) Palkovič ve svých vlastních

překladatelských řešeních a v poznámkách, v nichž na ně upozorňuje, vybízí k určitému čtení a interpretaci biblického textu¹.

Vzhledem k časovému omezení budeme tedy srovnávat tyto bible:

- bible Svatováclavská (1677)
- Žitavský Nový zákon (1720)
- bible Hallská (1722, ³1766)
- bible Prešpurská (1808)

K tomu připojíme bibli Kralickou (def. vydání 1613) jakožto jazykový fundament vývoje biblického překladu a češtiny vůbec v celém 17. a 18. (a dokonce i v 19.) století, zejména však v užším pohledu jako jazykový fundament námi zkoumaných biblí vzniklých jak v katolickém, tak v nekatolickém prostředí, a bibli Benátskou (1506) pro možné reference k bibli Svatováclavské (viz 1.2.). Spíše jen pro zajímavost či možnost srovnání uvedeme i překladatelská řešení z 4eského ekumenického překladu. V případě těchto^x biblí budeme pracovat s moderními edicemi. Bibli Procházkovu neboli Katolickou z roku 1780 bohužel do srovnání zahrnout nemůžeme, protože příslušný exemplář v knihovně ETF je nekompletní a neobsahuje Nový zákon. O této bibli se proto zmíníme jen v rámci části věnované historickému přehledu.

Budeme-li ojedinele odkazovat na dobový stav poznání českého jazyka či na názory na něj, budeme je nalézat v dobových gramatických příručkách, konkrétně v *Grammatice české* Jana Blahoslava (1571), která stojí v základech vzniku bible Kralické, a v gramatografických příručkách překladatelů bible Svatováclavské – *Brusu* Jiřího Konstance (1667) a *Žáčku* Matěje Václava Šteyera (1668). Přitom se budeme odvolávat na již existující zpracování těchto názorů v odborné literatuře. Pokládáme nyní za nutné zdůraznit, že mezi těmito gramatikami a biblickými překlady neexistuje jednoznačná mechanická souvislost ve smyslu příčiny a následku. Součástí této práce proto není posuzovat, do jaké míry se Blahoslav, Konstanc a Šteyer řídili svými názory na gramatiku češtiny zachycenými v jejich spisech,² ani to, jak se jednotliví gramatikové mezi sebou

¹ Cf. Vladimír Čapek: *Historie Bible*. Praha, Kalich 1952, str. 130

² V případě Jana Blahoslava jsme se o tomto problému zmínili v článku Jan M. Heller: „Blahoslavův překlad Nového zákona“. *Listy filologické* 2004, č. 1–2, str. 66–91

x Koriguj!! nit str. 59-60

x nekoristne moderné etice?
može je nedostupná publikácia? čl?

Co vtedy Čapka?

vzájemně shodují nebo liší – byla například prokázána genetická souvislost mezi Blahoslavem a Konstancem, podobně jako textová filiace bible Kralické a Bible svatováclavské.³ Mezi Blahoslavovým Novým zákonem (1564, druhé, přepracované vydání 1568) a biblí Kralickou z roku 1613, na kterou pozdější, zejména exilové bible navazují, leží téměř celé jedno půlstoletí a několik přepracování. Blahoslavův Nový zákon se sice stal součástí bible Kralické, avšak ne ve své původní podobě. Rovněž mezi textem jejího prvního (1579–1593) a druhého (1596) a textem druhého a třetího (1613) vydání se vyskytují rozdíly. „Měliť ti milí bratří jednu velikou vadu, kteráž se téměř při všech jejich spisech spatřuje. Sotva že něco napsali, bývali vždy až příliš náchylni, už hned zas to měnit.“⁴ Je zřejmé, že za takových podmínek by musela naše práce být vedena zcela jinými metodami a na podstatně rozsáhlejším korpusu, aby mohly její výsledky být aspoň částečně relevantní.

Třetí omezení se týká osy prostorové neboli materiálové: naprosto by přesahovalo možnosti diplomové práce zabývat se celkem křesťanského Písma svatého, tj. Starého i Nového zákona. Vzhledem k rozsahu práce i k vlastní jazykové kompetenci se tedy omezíme na Nový zákon. Toto omezení nám na druhé straně umožní zahrnout do analýzy i jeden ze samostatně publikovaných Nových zákonů, konkrétně Žitavský Nový zákon z roku 1720. V případě biblí, které vycházely tiskem postupně nebo u kterých existoval Nový zákon v samostatném vydání, budeme i přes toto omezení pokládat za výchozí materiál tisky celých biblí.

0.2. Metodika práce

Metodika práce je dána především prvním omezením, ke kterému jsme se přihlásili výše: naší hlavní metodou bude mezijazyková konfrontace. Na základě excerpce odborné literatury, popřípadě dobových pramenů vybereme gramatické a lexikální jevy, u kterých se vzhledem k jejich povaze, resp. povaze výchozího a cílového jazykového systému dá předpokládat nejednoznačnost řešení při překladu. Hovoříme-li o gramatické rovině, máme na mysli jevy morfologické a syntaktické; stranou pozornosti tak zůstanou jazykové plány pravopisu a hláskosloví. Výchozím jazykovým systémem je v našem případě novozákonní řečtina, případně latina, protože, jak uvidíme, u českých biblických překladů v mnoha případech hrála do větší či menší míry úlohu předloha latinská

³ Cf. Vavřinec J. Dušek: „Pokud Jiří Konstanc užil gramatiky Blahoslavovy“. *Časopis českého museum* 1892, str. 307–318

⁴ [Jan Karafiát]: *Rozbor kralického Nového zákona co do řeči i překladu: s hystorií našeho biblického textu*. Praha, nákladem vlastním 1878, str. 11

Vulgata. Cílovým systémem je čeština – řečeno prozatím takto, s maximální mírou obecnosti, protože ke specifikaci povahy této češtiny z hlediska časového, prostorového i stratifikačního budeme mít při rozboru jednotlivých případů příležitost.

Na základě těchto konkrétních jazykových jevů provedeme vlastní srovnání jednotlivých překladatelských řešení ve výše zmíněných biblích. K tomu nám poslouží jeden či více novozákonních veršů (případně půlvěřů, syntagmat či jiných částí), jejichž znění ocitujeme v novočeské transkripci podle zásad obvyklých^x pro vědecké edice. Vedle demonstrace různých přístupů k překladatelsky obtížným jevům bude na těchto příkladech do značné míry zřejmé také to, z kterého pramenného jazyka byl překlad do češtiny pořízen, dále pak nakolik se vůbec u příslušné bible jedná o nový překlad a nakolik je překladatel poplatný starším vzorům, případně kterým. Česká biblistika soudí ve své většině například o exilových biblických redakcích, že jde o pouhé přetisky bible Kralické.⁵^x

1. Historické poznámky

1.1. Dobové pozadí

Období českých dějin 1620–1781, do kterého spadá těžiště našeho zkoumání, je tradičně nazýváno dobou protireformace. Bývá považováno za dobu „neosvíceného absolutismu“ (Jaroslav Goll), temna, mrtva, za „nejhlubší politické a sociální ponížení českého národa“ (Antonín Rezek), za dobu „ponížení a úpadku“ (Josef Pekař).⁶ Na straně jiných, převážně katolických historiků bývá vyzdvižována slovesná i výtvarná barokní kultura (Josef Vašica, Zdeněk Kalista), jiní spatřují pozitivní stránky této doby ve sjednocení českého národa (Vilém Bittnar), nebo vlastní průběh rekatolizace obhajují neomylností katolické církve.

Hodnocení tohoto období zůstává předmětem podobných sporů, často ideologicky či vyznavačsky vyhocených, kterých se tato práce účastnit nechce. Nezpochybnitelným faktem zůstává, že kulturní úroveň českých zemí před Bílou horou byla velmi vysoká. Od počátku knihtisku do roku 1613 vyšlo tiskem celkem 15 nekatolických redakcí Bible, 27 Nových zákonů a 1 Starý zákon. Znalost Bible a gramotnost byla rozšířena téměř ve všech lidových vrstvách. Předbělohorská reformace se vyznačovala důsledným bibliocentrismem; orientace na Písmo

⁵ Cf. Vladimír Kyas: *Česká bible v dějinách národního písemnictví*. Praha, Vyšehrad 1997, str. 192; opačný názor zastává Zdeněk R. Nešpor: „Bible českých exulantů a tajných nekatolíků v 18. století“. *Religio* 2/2005, str. 235

⁶ Cf. Jan Fiala: *Hrozné doby protireformace*. Heršpice, EMAN 1997, str. 7–8

X transkripcijai skaidy definuoti piktinij

Q to j mite jf ar piktinijai nylom de como (ukaralis
j as, ir b lechdy vepne "nemi").

+ nepatu de "metot 3 pare", ar de "dijim boleni".

souvisela s reformačním požadavkem *Scriptura sola*, ale i s lutherstvím a jeho snahou zpřístupnit Písmo co nejširším vrstvám, umocněnou ještě domácí tradicí husitskou s jejím „vysvobozením bible ze sociálně výsostného prostředí“.⁷ Rozšíření Písma ke všem vrstvám měl ve svém obnovném programu již Matěj z Janova, Jan Želivský považoval řádové zásady držení Písma pod zámek za antikristovskou vzpouru. Vedle péče o Bibli byly v předbělohorských českých zemích intenzivně pěstovány mnohé jiné vědní obory jako geografie, botanika nebo medicína. Díky zpěvu shromáždění v kostele vycházelo mnoho kancionálů a graduálů. Svůj podíl na tom měla nepochybně Jednota bratrská, jejíž školství představovalo evropskou špičku.⁸ Fundamentálním dílem české (i slovenské) slovesné kultury i zbožnosti je pak bible české reformace, bible Kralická (¹1579–1594) vzniklá na půdě Jednoty bratrské.

Stejně tak je skutečností, že po porážce českých stavů v bitvě na Bílé hoře v roce 1620 se situace dramaticky změnila. *Obnovené zřízení zemské*, nová ústava z roku 1627, prohlásila (mimo jiné) římský katolicismus za jediné povolené vyznání v českých zemích – s takovou důsledností nepostupoval habsburský panovnický rod nikde jinde, dokonce i ve vlastních rakouských zemích byla rekatolizace založená do značné míry na dobrovolnosti.⁹ Evangelické křesťanství se tak stalo zapovězeným. V následujících letech došlo k úpadku vzdělání i gramotnosti – nejen kvůli uzavření bratrských škol a kvůli nedostatku duchovních a učitelů ve školách katolických, ale také kvůli tomu, že vrchnost málokdy přála posílání dětí do škol;¹⁰ školy patřící jezuitskému řádu, jemuž byla péče o vzdělání v rekatolizovaných Čechách svěřena, byly sice výborné, ale exkluzivní, v římskokatolickém duchu kosmopolitní. Totéž platilo i pro nečetné školy piaristické. Svou roli sehrálo i záměrné omezování dostupnosti Bible širším vrstvám: v zájmu potridentské katolické zbožnosti laická četba nebyla a naopak v ní byl spatřován zdroj kacířství. V dějinách literatury je pobělohorské období pokládáno za dobu úpadku od Josefa Dobrovského, ačkoli samozřejmě i v něm vznikla literární díla trvalé hodnoty.¹¹ Rekatolizační program v českých zemích nezahrnoval jen cenzuru, zabavování knih a jejich ukládání do klášterních knihoven, či dokonce ničení, ale i pozitivní snahy vydávat hodnotnou literaturu.

⁷ Amedeo Molnár: Kralická Šestidílnka v souvislostech českého biblismu. *Z kralické tvrže* 11, 1984, str. 40

⁸ Cf. Fiala, *op. cit.*, str. 50–54

⁹ Cf. Fiala, *op. cit.*, str. 78

¹⁰ Cf. Fiala, *op. cit.*, str. 126

¹¹ K hodnocení českého literárního baroka cf. zejm. Václav Černý: „Generační periodizace českého baroka“, in: V. Č.: *Až do předsíně nebes. Čtrnáct studií o baroku našem i cizím*. Praha, Mladá fronta 1996, str. 261–354; doslov Alexandra Sticha *tamtéž*, str. 413–437

Mezi zmíněná díla trvalé hodnoty bezpochyby patří i bible Svatováclavská, kterou jsme také do této práce zařadili.

Pro rozvoj biblického překladu v evangelickém prostředí byly nicméně historické podmínky pochopitelně naprosto fatální. O tom svědčí nejen poměrně dlouhé časové rozestupy mezi daty vydání biblí jednotlivých nových redakcí, ale také to, že valná část z nich vznikla v exilu. Exil představoval pro evangelické křesťany vedle nejisté existence v ilegalitě jedinou možnost. Čeští evangelíci odcházeli do Polska, Nizozemí, do Uher a Slezska, kde reformace nebyla potlačována tak důsledně, luteráni do Saska a Lužice.¹² Kniha byla pro český nekatolicismus přímo životní otázkou, a to nejen ve vlastním exilu, kde představovala věroučný pramen a možnost vzájemného spojení, ale také pro tajné nekatolíky v českých zemích: „[B]ez existence písemně fixovaných a (v zahraničí) tištěných náboženských textů by [český nekatolicismus 18. století] vůbec nemohl existovat“.¹³ Počet výtisků Kralické bible, které si exulanti vzali s sebou, byl pochopitelně omezený. Šíření nekatolických knih v českých zemích zakázal patent Karla VI. z 10. prosince 1717, který ovšem platil až do 40. let 19. století, dávno po vydání *Tolerančního patentu*; za distribuci evangelických knih hrozily samozřejmě tresty. Také v exilu nebyly k náročným intelektuální práci ideální podmínky: vedle ekonomické nouze sehrála roli i poměrně rychlá jazyková asimilace nebo nutné podřízení imigračních církví domácí ortodoxii, např. lutherské v Sasku.¹⁴ Vedle toho přetrvával spor o vhodnosti laické četby Písma: obavy z heterodoxie a kacířství vedly kromě zmíněných důvodů praktických a ekonomických k opatrnosti ve vydávání Bible a ke sklonu k vydávání pouhých výtahů – např. žaltářů (Strejcův v r. 1629 a Komenského v r. 1662–63) nebo evangelií a epištol (1645 v Trenčíně, 1676 v Žilině, 1642 a 1698 v Žitavě), pravděpodobně z obavy před možným šířením milenaristických a chiliastických představ inspirovaných knihou Zjevení.¹⁵ Nový vítr do plachet ovšem vydávání Písma nabralo díky šíření pietismu v lutherském prostředí. Pietismus kladl důraz na osobní zbožnost a osobní vztah věřícího k Písmu; požadavek intenzivního studia Slova Božího a většího zapojení laiků do práce v církvi formuloval „apoštol“ pietismu v Německu Filip Jakub Spener (1635–1705) ve svých *Pia desideria* (1675).¹⁶ Jedním ze středobodů lutherského pietismu bylo Halle, kde došlo k novým vydáním české bible. Vývoj vzájemných vztahů české reformační tradice a lutherství lze sledovat v předmluvách k jednotlivým vydáním českých exulantských biblí v Sasku. Na dnešním Slovensku ovšem pietismus českou

¹² Cf. Fiala, *op. cit.*, str. 98–99

¹³ Nešpor: *op. cit.*, str. 231

¹⁴ Cf. *Tamtéž*, str. 238

¹⁵ Cf. *Tamtéž*, str. 255

¹⁶ Cf. Čapek, *op. cit.*, str. 115

exulantskou obec neovlivnil, protože tam neměl příležitost k rozšíření – Ružomerský synod v roce 1707 jej výslovně odmítl.

Na katolické straně došlo k pořízení nové biblické redakce v podobě bible Svatováclavské (Nový zákon 1677, Starý zákon 1712 a 1715), překladu z latinské Vulgaty.

S výjimkou bible Svatováclavské věnovala odborná literatura biblickým redakcím tohoto období dosud jen velmi málo prostoru. Souvisí to i se skutečností, že se období českého pobělohorského evangelictví z nábožensko-dějinného hlediska dostalo mimo centrum pozornosti badatelů: „Studium náboženských dějin 18. století a zejména jejich nekatolické části nepatří mezi historiky hojně pěstovaná témata [...]. Podstatným důvodem tohoto útlumu zájmu je jistá zdánlivá ‚přestudovanost‘ stejně jako odpor více či méně skryté ideologičnosti dřívějších badatelských generací.“¹⁷ Syntetizující práce toto období zpravidla ignorují úplně nebo odbývají několika větami o všeobecném úpadku. Ferdinand Hrejsa se například zmiňuje o Novém zákoně vydaném roku 1709 v Halle a uvádí, že „pak arci následovaly další tisky. Ale mezitím ve lhůtě 100 let nedochází k tisku ani Biblí, ani Nov. zákona“.¹⁸

1.2. Bible Svatováclavská

V roce 1669 bylo v Praze založeno *Svatováclavské dědictví*, instituce, která měla obyvatelstvu zprostředkovávat katolickou literaturu a pořídit také nový autoritativní katolický překlad Bible. Podnět k vydání tohoto nového překladu vyšel od národně smýšlejícího pražského arcibiskupa Ferdinanda Sobka z Bilenberka, který tímto úkolem pověřil jezuitský řád. Na vlastním překladu pracoval zpočátku Jiří Konstanc (1607–1673), který překládal Nový zákon od r. 1670 do své smrti o tři roky později. Narodil se v evangelické rodině, avšak po studiu na jezuitských školách konvertoval ke katolictví a vstoupil do jezuitského řádu. Tři roky předtím, než se pustil do překládání svatováclavského Nového zákona, vydal gramatiku češtiny *Lima lingvæ bohemicæ, to jest Brus jazyka českého*. V hodnocení významu této gramatiky v souvislosti se vznikajícím novozákonním překladem se názory různí: Josef Vintr přirovnává *Brus* k „náměšťské mluvnici“, *Grammatice české* Beneše Optáta a Václava Filomatesa (1533), s ním sdílí přímý vztah k biblickému překladu: *Brus* byl „podobnou

¹⁷ Zdeněk R. Nešpor: „Současný stav výzkumu českého nekatolictví 18. století“. In: Zdeněk R. Nešpor (ed.): *Čeští nekatolíci v 18. století*. Ústí nad Labem, Albis International 2007, str. 12

¹⁸ Ferdinand Hrejsa: *Česká bible. K 350. výročí bible kralické*. Praha, SČME a YMCA 1930, str. 52

přípravou na biblický překlad jako kdysi gramatika Optátova“;¹⁹ tomuto tvrzení mírně ubírá váhu Ondřej Koupil, který tvrdí, že „[j]eho práci nemůžeme ještě spojovat s jeho největším životním překladatelským úkolem, s prací na *bibli Svatováclavské*: v době psaní *Brusu* toto dílo na Konstanc teprve čekalo, jako *officium* pozdního věku. Konstanc však už před *Svatováclavskou bibli* překládal jiné texty, a proto je spojení jeho *Brusu* s překládáním obecně [...] oprávněné“.²⁰ Dodejme, že gramatografická práce Konstancova sdílí se staršími gramatikami Optátovou a Blahoslavovou vedle biblicko-překladatelské motivace také preskriptivní, „brusičský“ charakter motivovaný péčí o jazyk. Po Konstancově smrti navázal na jeho překladatelské dílo Václav Matěj Šteyer (1630–1692) a pracoval na překladu další dva roky, tj. do r. 1675, a v roce následujícím byl svatováclavský Nový zákon vydán tiskem jako první publikace nakladatelství *Svatováclavské dědictví*, jehož byl Šteyer spoluzakladatelem.²¹ Stejně jako Konstanc je i Šteyer autorem jazykově-reflexivní publikace o češtině: jeho *Výborně dobrý způsob, jak se má dobře po česku psáti neb tisknouti* vyšel v roce 1668. Toto není gramatika v tradičním slova smyslu, nýbrž, jak vypovídá samotný název, příručka správného „psaní a tisknutí“ a vedená především zřetelem ortografickým, přičemž svá doporučení odvozuje Šteyer z praxe kralických tiskařů, byť ne bez výhrad.²² Na vlastní překladatelskou činnost autorovu se v knize nenachází žádný explicitní odkaz; spíše kuriozitou je zmínka o bibli Kralické v jejím titulu: „[způsob pravopisu] vytažený z české Bibli, která na několik dílů rozdělena a vejklady po krajích položenými vysvětlena byvši, mezi nekatolickými jest v veliké vážnosti, ale pro kacířské bludy od katolíků ani čísti, ani chovati se nemá“.²³

Na překladu Starého zákona pak se Šteyerem pracoval Jan Barner (1643–1708). Šteyer zemřel nad překladem knihy Job,²⁴ Barner pak pokračoval v práci na překladu zřejmě sám, ale ani on se prvního vydání nedožil.

Intence svatováclavského překladu se liší od biblických překladů své doby zejména v otázce předlohy: zatímco u překladatelského díla Blahoslava a kralických pozorujeme vědomou recepci evropského humanismu s jeho proklamovaným návratem *ad fontes*, tj. k pramenným jazykům – „[h]umanistický návrat k pramenům byl filologickou vzpourou, motivovanou zlomením autority

¹⁹ Josef Vintr, „Geneze textu české barokní bible Svatováclavské“. *Listy filologické* 111, 1988, str. 14

²⁰ Ondřej Koupil, *Grammatykáři: gramatografická a kulturní reflexe češtiny 1533–1672*. Praha, Karolinum 2007, str. 168

²¹ Cf. Kyas, *op. cit.*, str. 211

²² Cf. Koupil, *op. cit.*, str. 172–173

²³ Citováno in Koupil, *op. cit.*, str. 172; transkripce a interpunkce J. H.

²⁴ Cf. Kyas, *op. cit.*, str. 214

tradice a patristiky“ –,²⁵ měla být bible Svatováclavská přeložena z latinské tridentské Vulgaty, tzv. Sixto-Klementiny. Na tuto motivaci upozorňuje v předmluvě k Bibli svatováclavské arcibiskup Jan Bedřich z Valdštejna, nástupce iniciátora překladu arcibiskupa Sobka z Bilenberku: proklamuje kontinuitu přítomného překladu jednak s latinskou Vulgatou, jednak se staršími českými překlady pořízenými před narozením Martina Luthera, jmenovitě s biblí Benátskou (1506).²⁶ Bible Benátská byla první českou biblí tištěnou v zahraničí a její specifikum spočívá zejména v tom, že oproti starším tištěným biblím, vycházejícím z rukopisů plných archaismů, uplatnila poměrně rozsáhlou reformu pravopisu a gramatiky: zavedla (nedůsledně) označování samohláskové kvantity čárkou a nahradila jednoduché minulé časy složeným préteritem s auxiliárem *jest, jsou*.²⁷ Do jaké míry je bible Svatováclavská skutečně novým překladem z latiny, je však pochybné. Filologickým rozbohem bylo prokázáno, že překladatelé vycházeli z bible Benátské, z jejíhož textu důsledně odstraňovali pomocná slovesa *jsú* a *jest* ve 3. gramatické osobě obou čísel, doplňovali vše, co bylo součástí vulgátního textu oproti textu benátskému, a kromě toho přejímali vhodná překladatelská řešení z dalších existujících českých překladů, a to v rozporu s arcibiskupovou proklamací i polutherských: ze starších českých rukopisných biblí 2. a 3. redakce, z bible Melantrichovy (veleslavínského vydání) a dokonce i z bible Kralické,²⁸ a to dokonce v mnohem větší míře, navzdory „kacířským bludům“, kterých si povšiml Šteyer. „Vlastních nových překladů Konstancových a Šteyerových je málo.“²⁹ Jsou vedeny dvěma tendencemi: snahou po modernizaci lexika a úsilím o lepší přetlumočení latinského „originálu“.³⁰ Druhá zmíněná tendence se projevuje v mnohem větší míře ve svatováclavském překladu Starého zákona, kde je vidět snaha o co nejvěrnější reprodukci latinského znění; textově vychází Starý zákon spíše z bible

²⁵ Cf. např. Oldřich Králík, „Humanismus a počátky českého mluvnictví“. In: *Pocta Fr. Trávníčkovi a F. Wollmanovi* (sb.). Brno, MU 1948, str. 253–275

²⁶ *Poněvadž* [arcibiskup Sobek] *znamenal, že katolické české biblí aneb žádné nebylo, aneb velmi zřídka, totiž ta, která již dávno v Benátkách vydána byla [...]. Předněť pak to míti chtěl, aby toto přeložení s římským latinským textem, z rozkazu Sixta, toho jména pátého papeže římského na světlo vydaném, vlastně se srovnávalo; a to aby se stalo, rovnáním onyno staré biblí české někdy v Benátkách vydané, a potom také jiných před narozením Lutera sepsaných, s dotčeným latinským textem. A toliko to přeložení, které by, podle smyslu katolických Svatého Písma vykladačů, zdálo se latinskému textu nejpodobnější býti, položeno bylo, a každé latinské slovo českými co nejvládněji se vykládalo.* BSV, nestr., transkripce J. H. Cf. též Vintr, *op. cit.*, str. 14

²⁷ Cf. *Kyas, op. cit.*, str. 132–133

²⁸ Cf. *tamtéž*, str. 16

²⁹ *Tamtéž*

³⁰ Cf. *Tamtéž*; uvozovky doplnil J. H.

Melantrichovy, ojediněle z bible Benátské, citelně je oslaben vliv kralický; výrazný je naopak podíl staročeské bible 3. redakce, konkrétně tzv. bible Talmberské.³¹

Je tedy zřetelné, že se v případě bible Svatováclavské nejedná o nový překlad, nýbrž spíše o syntézu starších českých překladů obohacenou o nečetná nová řešení poplatná latinskému „originálu“.

Není pochyb o tom, že motivy vydavatelů bible Svatováclavské byly i teologické, konkrétně teologicky delimitační, exkluzivistické. V předmluvě se pro vysvětlení vydavatelského počínu vzhledem k těmto zřetelům píše toto:

[Katoličtí křesťané] *pro nedostatek české katolické biblí ta písma, kteráž kacíři na světlo vydali, jakkoli na mnoha místech kusá, a zfalšovaná přechovávati jako přinuceni bývali, též s velikým zahanbením kacířů, kteříž bludy od svých mistrů do Písem Božích vtroušené napotom poznávati musejí. [...] Poněvadž pak kacířská chytrost nejvíce usilovala Nový zákon zfalšovati, a z něho základy svých bludů beře, proto chtěl naddotčený předeek náš, aby Nový zákon nejprve na světlo vydán byl, s přidáním pro užívání a naučení věrných duší vejkladů těch věcí, o kterých mezi katolickými a kacíři bývá rozepře, aby tou cestou katoličtí v přijatém pravém náboženství utvrzeni a kacíři k poznání téhož pravého náboženství přivedeni býti mohli.* X

X chyb
vklád
až

Na počátek Nového zákona je skutečně připojena ještě jedna předmluva, jež obsahuje instrukce ke čtenáři ohledně správného čtení Písma, jako jsou poučení o výkladu podobenství, ale také v náznaku poučení o specifických rysech novozákonní literatury, např. o rétorických figurách: *Obyčej jest v Písmě svatém, i v Evangeliích, že se klade celý nějaký počet, byť se mu něčeho nedostávalo, a nebo nětco zbývalo. Takť zajistě počítá se sedmdesáte učedníků, ač jich v skutku bylo sedmdesáte dva.*³²

1.3. Česká evangelická bible v Sasku: Žitavský Nový zákon a tři bible Hallské

Plán na vydání nové komentované Bible odsouhlasila Jednota bratrská na synodu v Lešně 27. 2. 1635. Nebyl však nikdy realizován. Jeho součástí byl záměr vytvořit biblickou konkordanci; ta se realizace sice dočkala, ale rukopis shořel v Lešně v roce 1656 zároveň s jinými významnými spisy. Mezeru ve vydávání české Bible se snažil vyplnit nejprve Jan Amos Komenský (1592–1670) svým *Manualníkem*, jehož rukopis dokončil r. 1623. Tiskem byl *Manualník* vydán až

³¹ Cf. *Tamtéž*, str. 19–20

³² BSV, nestr., transkripce J. H.

v roce 1658 v Amsterdamu; nedokončený tisk prvního vydání shořel rovněž v roce 1656 v Lešně.³³ Byl to výtah z Bible pořízený podle posledního kralického vydání z roku 1613. Komenský nevynechával celé knihy (s výjimkou knihy Paralipomenon), nýbrž textové úseky, které se buď shodovaly se stejným materiálem jiných knih (například duplicitní narativní části v evangeliích), anebo neměly pro čtenáře relevanci náboženskou (například popisné pasáže týkající se židovských reálií ve Starém zákoně). Exulantská ediční činnost se obnovuje až 50 let po tomto nouzovém, spíše kuriózním publikačním činu.

Ještě před Žitavským Novým zákonem vychází Nový zákon v Halle u tiskaře Stephana Orbana, a sice s předmlouvou absolventa hallské univerzity a pozdějšího rektora evangelického lycea v Bratislavě a autora historiografického a zeměpisného díla *Hungariae antiquae et novae prodromus* (Úvod do dávných i současných dějin Uher) Mateje Béla (1684–1749). Jeho text je stejně jako u Komenského *Manualníku* převzat z posledního vydání Bible kralické z roku 1613 a zredigován Johannešem Köglerem, pozdějším rektorem v Těšíně. V prostředí, v němž vznikl tento Nový zákon, vznikl „spolupracovnícký kruh, který ještě téhož roku začal usilovat o získání prostředků k vydání celé české bible“.³⁴

Žitavský Nový zákon vydal v roce 1720 v Žitavě u tiskaře Michaela Hartmanna český evangelický exulant Václav Kleych (též Klejch, 1682–1737), autor a vydavatel kancionálů, který kromě práce na novozákonním překladu překládal Martina Luthera a podílel se na vydávání zpěvníku *Cithara Sanctorum* Jiřího Třanovského, jenž byl používán v evangelických církvích v českých zemích i na Slovensku. Textově vychází tento Nový zákon z posledního vydání kralického z roku 1613, úpravy byly provedeny jen minimální, do textu se však vlivem špatné korektorské práce dostalo mnoho chyb.³⁵ Jeho součástí je předmluva, v níž Kleych zdůvodňuje malou četnost zásahů do kralického textu: „Ač právě pak v některých místech mohl poopraven býti / nevidělo se však za slušné cizí práci mistrovati“³⁶. Význam Kleychovy předmluvy spočívá však zejména v tom, že se tu podává přehled všech dosavadních biblických i novozákonních tisků; Kleych tím nejen deklaroval přihlášení se evangelických exilových kruhů k tradici a étosu biblicismu české reformace, ale popřel prvenství „katolické“ bible Benátské v dějinách českého biblického překladu.³⁷

³³ Cf. Mirjam Bohatcová: „Exulantská vydání Kralické bible“. In: Pavlincová, Helena – Papoušek, Dalibor (eds.): *Česká bible v dějinách evropské kultury*. Brno, Česká společnost pro studium náboženství a Filozofická fakulta Masarykovy univerzity v Brně 1994, str. 28

³⁴ Bohatcová, *op. cit.*, str. 31

³⁵ *Tamtéž*, str. 32

³⁶ *Tamtéž*

³⁷ Nešpor, *op. cit.*, str. 253

Celá bible v nekatolickém exilu v Sasku vyšla pak ve třech vydáních péči pietistů v Halle – tzv. bible Hallské. Poprvé v roce 1722 „prací Cannsteinské impresí Sirotčího domu“³⁸; nakladatelem byl Heinrich Erdmann Henckel zu Pöltzig von dem Thurzonichen Hause. Toto první vydání bylo opatřeno dvěma předmluvami. Autorem první z nich je Daniel Krmann, superintendant v Uhrách, a stejně jako u Žitavského Nového zákona je tu podán stručný přehled dosavadních českých biblí; druhá předmluva, podepsaná „Milovník Božích Příkázání“, teologicky zdůvodňuje potřebu překládání Bible, a to z kázání apoštola Pavla a z imperativu sebevzdělání v Písmu, jež dokládá autoritami, mezi nimiž jsou vedle Luthera i církevní Otcové (bez světecké titulatury), a dále pojednává „zejména o ceně a užitečnosti čtení bible“³⁹. Pochází z pera již zmíněného Mateje Béla, pro jehož jméno je podpis jakýmsi akronymem (Matej Běl, prešpurský kazatel). Text je převzat z posledního kralického vydání z roku 1613, korektorem byl exulant z Loubna Jan Motz (Moc).⁴⁰ Vedle toho je na této biblí pozoruhodný její název, který zní *Biblia sacra to jest Biblí svatá, aneb všecka svatá písma Starého i Nového zákona*, a stejný název nesou podle Jana Karafiáta všechny české bible „až do dnešního dne“,⁴¹ tj. do pozdních 70. let 19. století.

V druhém vydání z roku 1745 byla vypuštěna Krmannova předmluva, ale zvýšil se počet chyb; v předmluvě se přímo přiznává, že tento tisk „velmi chybný jest příčinou zlého korektora“. Bélova předmluva byla zachována. Jestliže však můžeme toto vydání bez obav pokládat za pouhou reedici první bible Hallské, mnohem více se od ní – a tím i od bible Kralické – liší třetí redakce bible Hallské z roku 1766. Chyby z první bible Hallské byly opraveny, avšak korektory byli tentokrát slovenští bohoslovci v Halle, zatížení dialektem. K jazykové zvláštnosti této biblické redakce patří i její částečná závislost na němčině, konkrétně na Lutherově biblickém překladu, na který upozornil Jan Karafiát:⁴² „Když Elsner kralické mistry opravoval, nacházel se přespříliš pod vlivem bible Lutherovy. [...] Příkladův by se dalo uvest veliké množství.“⁴³

Tento zmíněný Elsner je Jan Theofil Elsner (1717–1782), rodák z polského Wengrowa, berlínský senior Jednoty bratrské ve Velkopolsku a Prusku a pastor berlínského bratrského sboru, vydavatel Komenského spisů, autor katechismu, kancionálu a dějin českého biblického překladu *Versuch einer böhmischen Bible-*

³⁸ Bohatcová, *op. cit.*, str. 33

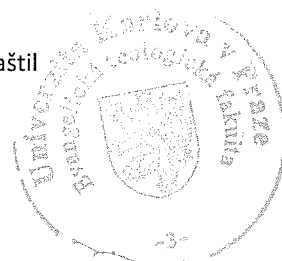
³⁹ *Tamtéž*, str. 33

⁴⁰ *Tamtéž*

⁴¹ Karafiát, *op. cit.*, str. 19

⁴² *Tamtéž*, str. 24–25. Jak se zmiňuje Mirjam Bohatcová, tento názor zastává Josef Vraštil v *Českém slovníku bohovědném*. Cf. Bohatcová, *op. cit.*, str. 35, pozn. 32

⁴³ Karafiát, *op. cit.*, str. 24

Geschichte nebst einem historischen Anhang von verschiedenen absonderlich gedruckten böhmischen Neuen Testamenten, jakož i jeden z nejpilnějších prosazovatelů tradice Jednoty bratrské v exilu, kterou však chápal v reformovaném duchu. Elsner je rovněž autorem předmluvy ke třetí redakci bible Hallské, v níž je uveden přehled dosavadních českých biblí; jeho druhým pramenem vedle *Versuchu* je nepochybně Kleychova předmluva k Žitavskému Novému zákonu. Instruktivní předmluva Mateje Béla je ve třetí bibli Hallské vypuštěna. Ve vývoji předmluv k biblím tohoto období lze podle Zdeňka R. Nešpora spatřovat odraz procesu teologického odklonu české evangelické komunity v Sasku od tradic českého biblismu, jak jej zachytil Kleych v Žitavském Novém zákoně, k soudobému lutherství (u první a druhé bible Hallské) a opětovného příklonu k němu (Elsner ve třetí redakci bible Hallské).⁴⁴ Přesvědčení českých emigrantů o vlastní teologické výlučnosti a správnosti (evangelicitě, bratrskosti) nebylo slučitelné se soudobým lutherstvím, ale „ani se skutečným obsahem tohoto dědictví“.⁴⁵ Konflikty českého evangelického exilu s domácím lutherstvím vedlo k dalšímu reinterpetování a štěpení konfesí v rámci českého exilu, což mělo důsledky i po návratu exulantů na domácí půdu.

K dalším pozoruhodnostem tohoto biblického vydání patří „Rejstřík hlavních artykulů“ uvedený na konci,⁴⁶ který je převzat z veleslavínského vydání bible Melantrichovy z roku 1613,⁴⁷ což je dokladem, že exulantská evangelická komunita v Halle byla nějakým způsobem v kontaktu s touto tradicí pražských katolických vulgátních biblí.⁴⁸ Třetí bible Hallská se stala vzorem pro další vydávání českých biblických tisků, podobně jako bible Kralická; ovlivnila obě bible Procházkovy (1787 a další; 1808), bibli Berlínskou (1807 a další), a její dosah vede dokonce až hluboko do devatenáctého století, k tzv. Jubilejní bibli Růžičkově (1863).

⁴⁴ Nešpor, *op. cit.*, zejm. str. 254

⁴⁵ *Tamtéž*, str. 247

⁴⁶ *Rejstřík a neb ukázání hlavních artykulů, z obojího zákona sebraných, a po stranách podlé textu písem svatých pro snadnější nálezení poznamenaných, jež každý křesťan, kterýž své spasení pobožně řídití chce [!], znáti a uměti má. A ten podlé pořádku liter alfabetních jest pořádaný, kdež počet, při každém artikuli položený, znamená knihu i kapitolu i verš, kde něco stojí.* BHAL, nestr., transkripce J. H.

⁴⁷ V patní poznámce na téže straně: *Nachází se ten rejstřík a neb index při konci biblí Veleslavínové, což 1613 v Praze vydána jest. Nyní ale s nemalou práci místo stránek onoho vydání položeny knihy i kapitoly i verše, kde co stojí.* *Tamtéž*

⁴⁸ Bohatcová, *op. cit.*, str. 35

1.4. Česká evangelická bible v Uhrách: dvě bible Prešpurské

Vznik biblí prešpurských spadá již do období po Tolerančním patentu (1781). Český evangelický exil nicméně v tehdejších Horních Uhrách nalézal útočiště již od první pobělohorské emigrační vlny v letech 1620–1628, dozor nad bratrskými obcemi v Uhrách vykonával z Lešna Jan Amos Komenský.⁴⁹ Na dnešním Slovensku působila silná protihabsburská opozice, jež „zabezpečovala nekatolíkům zákonitá práva“:⁵⁰ měšťané a drobná inteligence se nadále zúčastňovali kulturního života. V uherských tiskárnách vycházela tiskem díla nekatolických autorů, např. Jiří Třanovský v tehdejší Budíně nebo Prešpurku. Český exil naopak přispěl na dnešním Slovensku k rozšíření knihtisku; dalekosáhlý kulturní dosah měla distribuce bible Kralické, která se dostala „i do těch nejodlehlejších osad Slovenska“.⁵¹

První bible Prešpurská, vydaná v roce 1787 nákladem knihtiskaře Františka Augustina Patzka, je po textové stránce opraveným vydáním třetí bible Hallské, „věrný otisk bible Elsnerovy“,⁵² avšak podle editora druhé bible Prešpurské Jiřího Palkoviče je „plné omylů“,⁵³ ačkoli „[Palkovič] [s]ám jich však ve své bibli má také dost“.⁵⁴ Autorem předmluvy je Michal Semian, jehož jméno je opět akronymicky skryto v podpisu („Milovník Srdečný Krista Pána“ = Michael Semian, kazatel pezinský). Kromě toho přetiskuje první bible Prešpurská Elsnerovu předmluvu ke třetí bibli Hallské.

Pozoruhodnější je druhá redakce bible Prešpurské. Tato bible vyšla v roce 1808 bez uvedení tiskárny. Autorem předmluvy je Jiří Palkovič (1769–1850), básník, novinář, překladatel a profesor na bratislavském Institutum linguae et litteraturae Slavicae, jinak hlasatel potřeby jednotného spisovného jazyka pro Čechy, Moravany a Slováky (v tom se rozcházel s Ludovítem Štúrem). V předmluvě je podrobně popsána filologická práce na překladu, spočívající v komparaci kralického překladu s originálním zněním a se staršími redakcemi české bible 18. století:

Posledně, dlouho to v mysli přemítavše, našli a vyvolili sme prostřední (jak se nadějeme) cestu: umínili sme, v textu ničeho neměníce, to cožby pozměnění, ponapravení, neb nového výkladu potřebovalo, na konci neb i

⁴⁹ Cf. Viera Žbirková: *Kapitoly o pôsobení českých exulantov na západnom Slovensku koncom 17. a začiatkom 18. storočí*. Nitra, Univerzita Konštantína Filozofa – Filozofická fakulta 2001, str. 7

⁵⁰ *Tamtéž*, str. 10, překlad J. H.

⁵¹ *Tamtéž*, překlad J. H.

⁵² Karafiát, *op. cit.*, str. 27

⁵³ Bohatcová, *op. cit.*, str. 37

⁵⁴ Karafiát, *op. cit.*, str. 27

z předku poznamenati, i o jiných věcech [...]. Přitom sme netoliko přeložení naše s originálem a s jinými výklady, ale i to troje vydání Biblí české bratrské l. 1579.–1593, l. 1722. a 1766. vespolek – Nový zákon pak i s Blahoslavovým přeložením srovnati za dobré soudili. Zvláště pak drželi sme se nejvíce nejznamenitějšího a skoro ve všem nejdokonalejšího přeložení našeho Písem svatých, totiž Králické Biblí šestidílné, podle níž sme obzvláštěně celý text všech knih od počátku až do konce přehlédli i s ní bedlivě srovnali, a tudy text náš netoliko od jiných zjevnějších, ale (poněvadž ona také nejjistější pravidlo jest výborné slovenčiny [sic!]) i od mnohých gramatických a ortografických omylů, což se jich do předešlých vydání bylo vloudilo, očistili [...].

Dále pak obsahuje tato bible předmluvu *Uvedení pobožného a slova Páně milovného křesťana k rozumnému a vzdělavatedlnému Písem svatých čítání*, jejímž obsahem je jakýsi „úvod do studia Bible“; pozoruhodné je, že oním „rozumným a vzdělavatedlným“ čtením Bible autor míní racionální výklad, který vyřazuje nadpřirozené vysvětlení jevů obsažených v biblických látkách: např. scénu v Mt 14,25, v níž Ježíš chodí po moři, doporučuje autor číst tak, jako by Ježíš chodil u moře, neboť i toto znamená řecká předložka ἐπι; minci, kterou našel Petr v ústech ryby, doporučuje chápat tak, že Petr rybu sejmul z udice, odnesl na tržiště a tam ji prodal. Jan Karafiát to komentuje těmito slovy: „Může-li se kdo nesmát, ať se nesměje. [...] Béla a Krman byli u porovnání s panem profesorem [sc. Palkovičem] neuvědomělí Slováci, ale nad takovými jeho výklady byli by ti dobří muži ruce spínali.“⁵⁵

Druhá Prešpurská bible se od prvního vydání liší v několika zajímavých ohledech. Na její přípravě se již podílela britská Biblická společnost a slovenské obce je tiskly zejména pro vlastní potřebu. Druhý ze zmíněných argumentů nás však nesmí svést k unáhleným závěrům: rozdíl mezi češtinou a slovenštinou nebyl ještě pociťován (k institucionální odluce slovenštiny od češtiny dojde až Štúrovou proklamací v díle *Nárečja slovenskuo alebo potreba písania v tomto nárečí* v roce 1843), stejně tak jako rozdíl mezi exulanty a těmi, kteří zůstali doma.⁵⁶

⁵⁵ Karafiát, *op. cit.*, str. 29, 30

⁵⁶ Mirjam Bohatcová v diskusi k *op. cit.*, *tamtéž*, str. 40

1.5. Bible Katolická neboli Procházková

Poslední biblická redakce, která spadá do námi vymezeného historického období, avšak zmiňujeme se o ní pro nedostatek materiálu pouze informativně a pro úplnost, pochází opět z katolické strany. Na popud pražského arcibiskupa Antonína Petra Příchovského z Příchovic (1707–1793), který tak reagoval přímo na výzvu císařovny Marie Terezie k pořízení nového biblického překladu,⁵⁷ ji vypracovali filolog, biblista a slavista Václav Fortunát Durych (1735–1802) a literární historik František Faustin Procházka (1749–1808). Císařovna chtěla zvýšit dostupnost Písma svatého širším vrstvám; vidíme tedy, jak se za osmdesát let od dob exilových evangelických biblí (a ostatně již od dob Tridentského koncilu) proměnilo vnímání významu laické četby, a tím i sociologického kontextu, v němž působí Písmo svaté. Bible byla vytištěna v původní Akademické jezuitské knihtiskárně v Klementinu, která ovšem tehdy již jezuitům nepatřila, neboť řád byl roku 1773 zrušen papežem Klimentem XIV. Textově vychází z bible Kralické i z bible Svatováclavské,⁵⁸ ovšem s tím, že v prvním vydání byl tento výchozí text redigován podle komparace s latinskou Vulgatou a přihlédnutí „jak k textu hebrejskému a řeckému, tak ke starším českým překladům, zvláště Bibli kralické“.⁵⁹ Ve druhém vydání pak má být patrná větší opora v řeckém textu; opravy jsou vedeny snahou o náboženskou toleranci v osvícenském duchu a snahou omezit přejeté výrazy.⁶⁰

⁵⁷ Cf. Fabiánová, Jiřina: *Příběh české tištěné Bible*. Valašské Meziříčí a Zlín, Krajská knihovna Františka Bartoše 2007, str. 69

⁵⁸ *Tamtéž*

⁵⁹ *Lexikon české literatury*, 3/II P–Ř. Praha, Academia 2000, str. 1095 (heslo Lenky Kusákové)

⁶⁰ *Tamtéž*, str. 1096

2. Translatologická analýza biblického textu

Nyní již můžeme přistoupit k vlastní jazykové analýze vybraných biblí. Jazykové jevy symptomatické pro svou dobu, nejen v souvislosti s překládáním Bible, můžeme rozdělit podle vnitřních a vnějších vztahů, do kterých čeština vstupuje a které reflektují její doboví komentátoři: vztah ke staršímu českému jazyku; vztah k ostatním jazykům, přejímkám a výpůjčkám z nich; vnitrojazykové vztahy odrážející napětí mezi dobovým „územ“ a „normou“.⁶¹ Ani tohoto rozlišení se však nelze držet striktně, protože všechny tři oblasti spolu z hlediska jazykové kultury těsně souvisejí, jejich hranice jsou plynulé a mezi nimi se nacházejí přechodová pásma.

2.1. Gramatické jevy

2.1.1. Starší čeština

Zájem o starší češtinu, kterou zde rozumíme podobu kulturního českého jazyka cca do roku 1500, byl v době vzniku bible Kralické a Svatováclavské velmi živý, stejně jako její některé tvary byly dosud součástí úzu, byť jej pomalu opouštěly. Na základě poučení z antické rétoriky a stylistiky znali doboví překladatelé a gramatografové figuru zvanou *archaismus*. Jan Blahoslav starší češtinu znal a ctil a zániku starších tvarů upřímně litoval, jak dokládá na nejednom místě své *Grammatiky*, např.: „Sed multi sunt nunc qui sicut vocabulam *bíše* ita et numerum dualem v češtině irrident, a tak ujímají bohatství řeči české. [...] Avšak proto což ještě v užívání jest, a k ozdobě jazyka toho nemalo příležití, tohoť nesluší pouštěti a s jinými zavrženejmi věcmi také zamítati.“⁶² Zároveň o jeho zájmu svědčí i to, že sledoval řeč starých lidí.⁶³ Zájem o češtinu starší doby se ještě prohloubil v době Konstancově, a to pod vlivem první skutečné edice staročeského textu – edice *Dalimilovy kroniky*, kterou pořídil Pavel Ješín z Bezděží (cca 1590–cca 1632).⁶⁴ Zároveň se ovšem tento vztah proměnil v tom smyslu, že znamenal „první kroky zájmu o starou češtinu samu o sobě, nejen o vrstvu archaizmů v současném jazyce“⁶⁵ – to znamená, že na rozdíl od Blahoslava nebyly starší tvary už považovány za živou, byť ustupující součást

⁶¹ K těmto pojmům viz souhrnně Iva Nebeská: *Jazyk, norma, spisovnost*. Praha, Karolinum²2003; k otázce jejich užívání při studiu starší češtiny cf. Koupil, *op. cit.*, str. 10–14; „Přijímáme ovšem uvedené termíny pro starou dobu jako metafory, které pracovně [...] naznačují, co a proč staří gramatici dělali.“ *Tamtéž*, str. 15

⁶² BlahGram 73b–74a

⁶³ Cf. Koupil, *op. cit.*, str. 212

⁶⁴ *Lexikon české literatury*, 2/1 H–J. Praha, Academia 1993 (heslo Jaroslava Kolára)

⁶⁵ Koupil, *op. cit.*, str. 213

jazykové praxe, nýbrž za něco odtažitého. Ve svém *Brusu* Konstanc zaznamenává některé duálové tvary (viz 2.1.1.1.) či subjunktiv, který ovšem nazývá „optativ“ (viz 2.1.2.9.), a některé starší zvyklosti ortografické.⁶⁶ Žáček M. V. Šteyera je na doklady skoupý a v souvislosti se starším jazykem se zabývá rovněž především pravopisným plánem češtiny.⁶⁷

2.1.1.1. Duál

Dvojné číslo v kulturní češtině ustoupilo koncem 15. století,⁶⁸ během 16. století však byl tento ústup ještě předmětem reflexí, jejichž modalitu a zacílení jsme naznačili výše. Jak ukazují příklady (2) a (4), byl duál alespoň zčásti ještě živý.

(1)

Mt 6,24

GR	Οὐδεὶς δύναται δυοὶ κυρίοις δουλεύειν·
VULG	Nemo potest duobus dominis servire.
BBEN	Žádný zajisté nemuž dvěma panoma slúžiti.
BKR	Žádný nemůže dvěma pánům sloužiti.
BSV	Žádný nemůže dvěma pánum sloužiti.
ZNZ	Žádný nemůže dvěma panům sloužiti
BHAL	Žádný nemůže dvěma panům sloužiti
BPR2	Žádný nemůže dvěma panům sloužiti
ČEP	Nikdo nemůže sloužit dvěma pánům.

(2)

Mt 18,8

GR	καλόν σοί ἐστὶν εἰσελθεῖν εἰς τὴν ζωὴν κυλλὸν ἢ χωλὸν ἢ δύο χεῖρας ἢ δύο πόδας ἔχοντα βληθῆναι εἰς τὸ πῦρ τὸ αἰώνιον.
VULG	bonum tibi est ad vitam ingredi debilem vel clodum quam duas manus vel duo pedes habentem mitti in ignem aeternum
BBEN	Dobréť jest tobě vjíti di života mdlému a kulhavému nežli dvě ruce a neb dvě noze majícímu uvrženu býti do věčného ohně
BKR	Lépe jest tobě do života vjíti kulhavému anebo bezrukému, nežli dvě ruce aneb dvě noze majícímu uvrženu býti do věčného ohně.
BSV	Dobré jest tobě do života vjíti mdlému, neb kulhavému, nežli dvě ruce and dvě noze majícímu, uvrženu býti do ohně věčného
ZNZ	Lépe jest tobě do života vjíti kulhavému a neb bezrukému, nežli dvě ruce a neb dvě noze majícímu uvrženu býti do ohně věčného
BHAL	Lépe jest tobě do života vjíti kulhavému a neb bezrukému, nežli dvě ruce a neb dvě noze majícímu uvrženu býti do ohně věčného

⁶⁶ *Tamtéž*, str. 214

⁶⁷ *Tamtéž*, str. 215

⁶⁸ Cf. A. Lamprecht – D. Šlosar – J. Bauer: *Historický vývoj češtiny*. Praha, SPN 1977, str. 116

- BPR2 Lépe jest tobě do života vjíti kulhavému aneb bezrukému, nežli dvě ruce aneb dvě noze majícímu uvrženu býti do ohně věčného
- ČEP lépe je pro tebe, vejdeš-li do života jednooký, než abys byl s oběma očima uvržen do ohnivého pekla

(3)

Lk 19,29

- GR ἀπέστειλεν δύο τῶν μαθητῶν
- VULG misit duo discipulos suos
- BBEN poslal dva učedlníky svá
- BKR poslal dva učedlníky své
- BSV poslal dva učedlníky své
- ZNZ poslal dva učedlníky své
- BHAL poslal dva učedlníky své
- BPR2 poslal dva učedlníky své
- ČEP poslal dva ze svých učedníků

(4)

Mt 14,17

- GR Οὐκ ἔχομεν ὧδε εἰ μὴ πέντε ἄρτους καὶ δύο ἰχθύας.
- VULG responderunt ei non habemus hic nisi quinque panes et duos pisces
- BBEN Odpověděli jemu: Nemáme zde jedině pět chlebuov a dvě rybě.
- BKR A oni řkou jemu: Nemáme zde, než pět chlebů a dvě rybě.
- BSV Odpověděli jemu: Nemáme zde než pět chlebů a dvě rybě.
- ZNZ A oni řkou jemu: Nemáme zde, než pět chlebů a dvě rybě.
- BHAL A oni řkou jemu: Nemáme zde, než pět chlebů a dvě rybě.
- BPR2 A oni řkou jemu: Nemáme zde, než pět chlebů a dvě rybě.
- ČEP Oni odpověděli: "Máme tu jen pět chlebů a dvě ryby."

Substantivum *prsa*, které má v nové češtině v některých pádech skloňování duálové (*na prsou*), paradoxně starší překlady skloňují analogicky podle mužského neživotného vzoru. Doslovný překlad s tímto substantivem opouští až ekumenický překlad.

(5)

J 13,25

- GR ἀναπεσῶν οὖν ἐκεῖνος οὕτως ἐπὶ τὸ στήθος τοῦ Ἰησοῦ λέγει αὐτῷ
- VULG itaque cum recubisset ille supra pectus Iesu dicit ei
- BBEN A on když odpočíval na prsech Ježíšových, die jemu
- BKR A on odpočívaje na prsech Ježíšových, řekl jemu
- BSV Protož když on zpolehl na prsech Ježíšových, dí jemu
- ZNZ A on odpočívaje na prsech Ježíšových, dí jemu
- BHAL A on odpočívaje na prsech Ježíšových, řekl jemu
- BPR2 A on odpočívaje na prsech Ježíšových, řekl jemu
- ČEP Ten učedník se naklonil těsně k Ježíšovi a zeptal se

2.1.1.2. Pomocné sloveso *být* v préteritu

V úvodu k Bibli svatováclavské (viz 1.2.) jsme se zmínili o tom, že její překladatelé důsledně vyřazovali pomocná slovesa *jest* a *jsú* ve 3. osobě obou čísel préterita. Bible benátská tímto složeným préteritem nahradila starší imperfektum. Názory na pomocné sloveso *být* v těchto tvarech se různily v době Blahoslavově; sám Blahoslav polemizoval se svým předchůdcem-gramatikem Václavem Filomatesem, který vůči auxiliáru zastával nekompromisně záporné stanovisko, jež se Blahoslav snažil mírnit.

Handwritten notes in the right margin:
m - u
w - u
B - F - B
F - B

(6)

Mt 9,33

- GR και ἐκβληθέντος τοῦ δαιμονίου ἐλάλησεν ὁ κωφός.
VULG Et eiecto daemone locutus est mutus.
BBEN A když jest vyvrhl d'ábla, mluvil jest němý.
BKR A když vyvrhl d'ábelství, mluvil jest němý.
BSV A když vyvrženo bylo d'ábelství, mluvil němý.
ZNZ A když vyvrženo bylo d'ábelství, mluvil němý.
BHAL A když vyvrženo bylo d'ábelství, mluvil němý.
BPR2 A když vyvrženo bylo d'ábelství, mluvil němý.
ČEP A zlý duch byl vyhnán a němý mluvil.

(7)

Mk 15,10

- GR ἐγίνωσκεν γὰρ ὅτι διὰ φθόνον παραδεδώκεισαν αὐτὸν οἱ ἀρχιερεῖς.
VULG Sciebat enim quod per invidiam tradidissent eum summi sacerdotes.
BBEN Neb jest věděl, že jsú z závisti byli vydali jej nejvyšší kněží.
BKR Nebo věděl, že jsou jej z závisti vydali přední kněží.
BSV Nebo věděl, že jej z závisti vydali nejvyšší kněží.
ZNZ Nebo věděl, že jej z závisti vydali biskupové.
BHAL Nebo věděl, že jsou jej z závisti vydali biskupové.
BPR2 Nebo věděl, že jej z závisti vydali biskupové.
ČEP Věděl totiž, že mu ho velekněží vydali ze zášti.

Handwritten notes in the right margin:
ἐγίνωσκεν
→ ale
nebo
do
2.1.1.3

Stojí za povšimnutí, že bible Benátská má ve slovesném tvaru vedlejší věty dokonce dvě pomocná slovesa *být* – *byli* a *jsú*. Jedná se totiž o antepreteritum (viz dále 2.1.1.3). Jak je zřejmé, proces mizení tvarů pomocného slovesa *být* probíhal ještě dlouhou dobu po vydání bible Svatováclavské: v ní byly všechny auxiliáry odstraněny důsledně. Bible kralická naproti tomu ve vedlejší větě jedno pomocné sloveso zachovala; tuto podobu můžeme dále sledovat v bibli Hallské, nikoli však v Žitavském Novém zákoně a v bibli Prešpurské. Je to poměrně

ojedinělý doklad úprav v těchto exilových biblických redakcích oproti králickému textu.

2.1.1.3. Antepreteritum

Předchozí příklad nás vede ke zmínce o starším českém slovesném čase, který vymizel na konci staročeského období: o antepreteritu **neboli** plusquamperfektu, tvořeném I-ovým participiém s auxiliárem v minulém čase (*přišel byl*). Příklad (8) demonstruje jeho životnost v celém sledovaném období; v druhém souvětí jej vynechává jen bible Svatováclavská. Kromě toho umožňuje tento příklad sledovat, zda a jak chápali bibličtí překladatelé či redaktori spojení obou syntagmat jako stylistický prostředek – figuru paralelismu.

(8)

Lk 15,32

GR	ὅτι ὁ ἀδελφός σου οὗτος νεκρὸς ἦν καὶ ἐζήσεν, καὶ ἀπολωλὼς καὶ εὐρέθη
VULG	quia frater tuus hic mortuus erat et revixit perierat et inventus est
BBEN	neb bratr tvuoj tento byl umřel a ožil jest; zahynul byl a nalezen jest
BKR	Nebo bratr tvůj tento byl umřel, a zase ožil; zahynul byl, a nalezen jest.
BSV	Nebo bratr tvůj tento byl umřel, a zase ožil; zahynul, a nalezen jest.
ZNZ	Nebo bratr tvůj tento byl umřel, a zase ožil; zahynul byl, a nalezen jest.
BHAL	Nebo bratr tvůj tento byl umřel, a zase ožil; zahynul byl, a nalezen jest.
BPR2	Nebo bratr tvůj tento byl umřel, a zase ožil; zahynul byl, a nalezen jest.
ČEP	poněvadž tento tvůj bratr byl mrtev, a zase žije, ztratil se, a je nalezen.

(9)

J 4,5

GR	πλησίον τοῦ χωρίου ὃ ἔδωκεν Ἰακώβ [τῷ] Ἰωσήφ τῷ υἱῷ αὐτοῦ
VULG	iuxta praedium quod dedit iacob ioseph filio suo
BBEN	vedlé poplužie, kteréž byl dal Jakob Jozefovi, synu svému
BKR	vedlé popluží, kteréž byl dal Jakob Jozefovi, synu svému
BSV	vedle popluží, které dal Jákob Jozefovi, synu svému
ZNZ	vedlé popluží, kteréž byl dal Jakob Jozefovi, synu svému
BHAL	vedlé popluží, kteréž byl dal Jakob Jozefovi, synu svému
BPR2	vedlé popluží, kteréž byl dal Jakob Jozefovi, synu svému
ČEP	v blízkosti pole, jež dal Jákob svému synu Josefovi

Také v příkladu (9) vidíme velkou setrvačnost v užívání antepreterita (zároveň se setrvačností v užívání slova *popluží*), které v biblickém textu nevytizelo do konce sledovaného období.

X Autor mimoděk prozraduje, že nepřetepuje podle
nějakého systému a plánu, ale nechce se věst
se jistě rozhlédnout ke druhé.

XX jakáserminologiz autor vlastně, co to?

XX jakáserminologiz autor vlastně, co to?
Alde jele quiddi jho trácha regimera vbi

terminologie

2.1.1.4. Futurum exactum

Předpokládá se, že ve staré češtině existovalo i tzv. futurum exactum neboli futuru II, tj. předbudoucí čas.⁶⁹ V příkladu (10) v řečtině tuto funkci plní tvar aoristu. Futurum exactum muselo však zaujímat v systému slovesných časů jen periferní postavení anebo vymizet ještě v průběhu staročeského období: doklad jsme pro ně v našem korpusu nenalezli ani v bibli Benátské, jinak na starší české jazykové jevy bohaté.

fu
2

(10)

J 11,25

- GR ὁ πιστεύων εἰς ἐμὲ καὶ ἀποθάνῃ ζήσεται
- VULG qui credit in me et si mortuus fuerit vivet
- BBEN Kto věří v mě, byť pak také umřel, živt' bude
- BKR Kdo věří ve mne, byť pak i umřel, živ bude
- BSV Kdo věří ve mě, byť pak také umřel, živ bude
- ZNZ Kdo věří ve mne, byť pak i umřel, živ bude
- BHAL Kdo věří ve mne, byť pak i umřel, živ bude
- BPR2 Kdo věří ve mne, byť pak i umřel, živ bude
- ČEP Kdo věří ve mne, i kdyby umřel, bude žít.

2.1.2. (Ne)napodobování klasického jazyka

V oblasti vztahu češtiny ke klasickému jazyku lze vyzorovat dvě vzájemně protichůdné tendence. První z nich je tendence k jeho napodobení. O prestiži klasických jazyků netřeba pochybovat: jsou to jazyky antické i dobové humanistické vzdělanosti, řečtina je pramenný jazyk Písma svatého, latina je jazykem (římskokatolické) liturgie. Shodami s klasickými jazyky čeština osvědčuje své kvality, což je snaha, kterou lze sledovat už u české humanistické tradice⁷⁰ a možná i ještě dále. V extrémním případě se vyskytují i názory, že čeština má některé rysy společné s řečtinou a odlišuje se jimi od latiny, čímž příslušní autoři chtějí naznačit, že z hlediska jazykově-kulturního čeština latinu dokonce předčí. K tomu si pomáhají romantickými, z dnešního pohledu fantastickými teoriemi o kulturních stycích starých Slovanů s Řeky, daných geografickými podmínkami.⁷¹

↓ TE MIAJIT

↓

π(β)χ(σ)

= ?

~ ~ ~ ?

⁶⁹ Lamprecht, A. – Šlosar, D. – Bauer, J., *op. cit.*, str. 178

⁷⁰ Překladatel Isokratových *Řečí o povinnostech* Václav Písecký v listu Řehoři Hrubému z Jelení: „...netoliko latinské pomoci nepotřebuje, ale poněkud ji vyvýšiti může, tak někde jest náchylnější k lahosičnosti řecké a k lepotě nežli latinský, že při mnohých v mluvení ozdobách při lepém slov skládání, kdež jazyk latinský řeckého aneb prostě nemůže, aneb s těžkostí a velmi nesnadně následuje: tu jazyk český touž lahodou a jednostajní téměř krátkostí téměř všecko vysloviti může.“ Cit. podle Jiří Levý: *České teorie překlady*. Praha, SNKLHU 1957, str. 25–26

⁷¹ „A že se Slavanské meze s jejich mezmi stejaly, mnoho jejich phrazí i my Čechové sme pochytily“. KonstBrus 224, cit. podle Koupil, *op. cit.*, str. 193

V našem rozboru se projevuje vysoce pozitivním hodnocením grecismu, jakým je analytické futurum (2.1.2.10.). Druhou tendenci představuje zavrhování kalků, jakým je vazba akuzativu s infinitivem (2.1.2.5.): té se chtěl vyhnout Jan Blahoslav, když ve své Gramatice poznamenal, že „velmi nevlastně a nesrozumitelně, est merus latinismus; nesluší latiny tak hrubě šetřiti“.⁷²

2.1.2.1. Zájmena a adjektiva v neutru plurálu

V latině i v řečtině lze neutrem plurálu vyjádřit hromadnost nositelů stejné vlastnosti (u adjektiv) nebo hromadnost všeobecně, stojí-li zájmeno bez podstatného jména. Při překladu do češtiny se dostává do konfliktu množné číslo ve výchozím jazyce a jednotné číslo ukazovacího zájmené, jež odpovídá stejnému jevu v jazyce cílovém. Lze tedy tyto jevy přeložit buď tímto singulárním zájmenem, anebo si pomoci substantivem jako např. *věc, věci*. Druhému způsobu dává přednost bible Svatováclavská, a to i v případě, že bible Benátská volí singulární zájmeno (12).

(11)

J 16,4

GR ἄλλὰ ταῦτα λελάληκα ὑμῖν ἵνα ὅταν ἔλθῃ ἡ ὥρα αὐτῶν μνημονεύητε αὐτῶν ὅτι ἐγὼ εἶπον ὑμῖν.

VULG sed haec locutus sum vobis ut cum venerit hora eorum reminiscamini quia ego dixi vobis

BBEN Pak tyto věci protoť mluvil jsem vám, abyste kdyžby přišla hodina těch věcí, rozpomenulibyste se, že já pověděl jsem vám.

BKR Ale toto mluvil jsem vám, abyste když přijde ten čas, rozpomenuli se na to, že jsem já předpověděl vám.

BSV Ale tyto věci mluvil sem vám: abyste když přijde hodina, rozpomenuli se na ty věci, že já pověděl sem vám.

ZNZ Ale toto mluvil sem vám, abyste když přijde ten čas, rozpomenuli se na to, že sem já předpověděl vám.

BHAL Ale toto mluvil sem vám, abyste když přijde ten čas, rozpomenuli se na to, že sem já (to všecko) předpověděl vám.

BPR2 Ale toto mluvil sem vám, abyste když přijde ten čas, rozpomenuli se na to, že sem já (to všecko) předpověděl vám.

ČEP Ale to jsem vám pověděl, abyste si vzpomněli na má slova, až přijde ta hodina.

⁷² BlahGram, fol. 204a

(12)

Ř 15,4

GR	ὅσα γὰρ προεγράφη, εἰς τὴν ἡμετέραν διδασκαλίαν ἐγράφη
VULG	quaecumque enim scripta sunt ad nostram doctrinam scripta sunt
BBEN	Cožkoli zajisté psáno jest, k našemu naučení psáno jest
BKR	Nebo kteréžkoli věci napsány jsou, k našemu naučení napsány jsou
BSV	Nebo kteréžkoli věci napsány sou, k našemu naučení napsány sou
ZNZ	Nebo kteréžkoli věci napsány sou, k našemu naučení napsány sou
BHAL	Nebo kteréžkoli věci napsány sou, k našemu naučení napsány sou
BPR2	Nebo kteréžkoli věci napsány sou, k našemu naučení napsány sou
ČEP	Všecko, co je tam psáno, bylo napsáno k našemu poučení

K významu tohoto tvaru u adjektiv uvedeme tento příklad:

(13)

Ga 6,6

GR	Κοινωνεῖτω δὲ ὁ κατηχούμενος τὸν λόγον τῷ κατηχοῦντι ἐν πᾶσιν ἀγαθοῖς
VULG	communicet autem is qui catecizatur verbum ei qui se catecizat in omnibus bonis
BBEN	Zdělujž se pak ten, jenž naučení přijímá v slovu, s tím, od kohož naučení béře, vším svým zbožím
BKR	Zdílejž se pak ten, kterýž naučení přijímá v slovu, s tím, od kohož naučení béře, vším statkem.
BSV	Zdělujž se pak ten, kterýž naučení přijímá v slovu, s tím, od kohož naučení béře, vším statkem.
ZNZ	Zdílejž se pak ten, kterýž naučení přijímá v slovu, s tím, od kohož naučení béře, vším statkem.
BHAL	Zdílejž se pak ten, kterýž naučení přijímá v slovu, s tím, od kohož naučení béře, vším dobrým.
BPR2	Zdílejž se pak ten, kterýž naučení přijímá v slovu, s tím, od kohož naučení béře, vším dobrým.
ČEP	Kdo je vyučován v slovu, necht' se s vyučujícím dělí o všechno potřebné k životu.

U tohoto dokladu upozorňujeme na překlad u bible Hallské. Karafiát zde spatřoval závislost překladatele na německém překladu Lutherově,⁷³ avšak jak je zřejmé, může jít také o kalk z latiny nebo řečtiny, kde *bona*, resp. τὰ ἀγαθὰ = statek, jmění, bohatství, k němuž mohlo dojít i pod přímým řeckým či vulgátním vlivem. Závislost na německém překladu proto nelze s jistotou předpokládat. Pozorujeme však, že stejné čtení se dostalo i do bible Prešpurské.

⁷³ Karafiát, *op. cit.*, str. 18

2.1.2.2. Pleonastické uvozovací fráze s citativními spojkami

Spojka *že* uvozující pleonasticky řeč přímou je převodem latinského *quod, quia, quoniam* citativum, případně řeckého ὅτι. U příkladů (14) a (15) je citativní spojka užitá i v řečtině, u příkladu (16) však nikoli; ve všech případech ji nicméně užívá latinská Vulgata. Zřejmě podle ní opakuje citativní spojku i bible Benátská a Svatováclavská.

(14)

Mk 8,16

GR	καὶ διελογίζοντο πρὸς ἀλλήλους ὅτι ἄρτους οὐκ ἔχουσιν
VULG	et cogitabant ad alterutrum dicentes quia panes non habemus
BBEN	I myslili řkouce jeden k druhému že chleba nemáme.
BKR	I přemyšlovali řkouce jeden k druhému: Chleba nemáme.
BSV	I myslili řkouce jeden k druhému: Chlebů nemáme.
ZNZ	I přemyšlovali řkouce jeden k druhému: Chleba nemáme.
BHAL	I přemyšlovali řkouce jeden k druhému: Chleba nemáme.
BPR2	I přemyšlovali řkouce jeden k druhému: Chleba nemáme.
ČEP	I začali mezi sebou rozmlouvat, že nemají chleba.

(15)

Žd 7,17

GR	μαρτυρεῖται γὰρ ὅτι Σὺ ἱερεὺς εἰς τὸν αἰῶνα κατὰ τὴν τάξιν Μελχισέδεκ.
VULG	contestatur enim quoniam tu es sacerdos in aeternum secundum ordinem Melchisedech
BBEN	Neb svědčí Písmo o Kristu: že ty jsi knězem na věky vedlé řádu Melchisedechova
BKR	Nebo svědčí Písmo, řka: Ty jsi kněz na věky podle řádu Melchisedechova.
BSV	Nebo svědčí: že ty jsi kněz na věky, podle řádu Melchizedechova.
ZNZ	Nebo svědčí: Ty jsi kněz navěky podlé řádu Melchisedechova.
BHAL	Nebo (tak) svědčí: Ty jsi kněz navěky podlé řádu Melchisedechova.
BPR2	Nebo (tak) svědčí: Ty jsi kněz navěky podlé řádu Melchisedechova.
ČEP	jak se o něm svědčí: 'Ty jsi kněz navěky podle řádu Melchisedechova.'

(16)

Lk 21,8

GR	πολλοὶ γὰρ ἐλεύσονται ἐπὶ τῷ ὀνόματί μου λέγοντες, Ἐγὼ εἰμι, καὶ, Ὁ καιρὸς ἤγγικεν.
VULG	multi enim venient in nomine meo dicentes quia ego sum et tempus adpropinquavit
BBEN	nebť mnozí přijdú ve jméno mé řkouce že já jsem a čas se přiblížil
BKR	nebo mnozí přijdou ve jménu mém řkouce: Já jsem a čas se blíží
BSV	neboť mnozí přijdou ve jménu mém řkouce že já jsem a čas se přiblížil
ZNZ	nebo mnozí přijdou ve jménu mém řkouce: Já jsem, a čas se blíží
BHAL	nebo mnozí přijdou ve jménu mém řkouce: Já jsem (Kristus) a čas se blíží
BPR2	nebo mnozí přijdou ve jménu mém řkouce: Já jsem (Kristus) a čas se blíží
ČEP	Neboť mnozí přijdou v mém jménu a budou říkat: 'Já jsem to' a 'nastal čas'.

2.1.2.3. Genitiv

Zařazením problematiky genitivu na toto místo shrnujeme pod jednu výšeč pádové syntaxe tři různé jevy, zajímavé z hlediska teorie překladu i vývoje jazyka: genitiv srovnávací v konkurenci s předložkovým pádem, postupné nahrazování staročeského denominálního přídavného jména genitivem, a konečně tzv. genitiv hebrejský. Pro uvedení všech tří jazykových jevů mluví i to, že v případě dvou posledně jmenovaných je hranice mezi oběma plynulá, neboť bývá spíše věcí názoru, zda se v daném případě jedná o hebraismus či nikoli.

2.1.2.3.1. Genitiv srovnávací

V příkladu (17) vidíme překlad genitivu srovnávacího předložkovým pádem, ke kterému přistoupili překladatelé bible Svatováclavské a exilových redakcí kralického původu. Příklad (18) ukazuje proces přechodu od doslovného překladu adverbia k přímému pádu substantiva po slovese.

(17)

Mt 10,31

GR	μη οὖν φοβείσθε· πολλῶν στρουθίων διαφέρετε ὑμεῖς
VULG	nolite ergo timere multis passeribus meliores estis vos
BBEN	Protože nebojte se, však mnohých vrabcuov lepší jste vy.
BKR	Protož nebojte se, mnohých vrabců dražší jste vy.
BSV	Protož nebojte se: lepší jste vy, než mnoho vrabců
ZNZ	Protož nebojte se: dražší jste vy, nežli mnoho vrabců
BHAL	Protož nebojte se: dražší jste vy, nežli mnoho vrabců
BPR2	Protož nebojte se: dražší jste vy, nežli mnoho vrabců
ČEP	Nebojte se tedy; máte větší cenu než mnoho vrabců.

(18)

J 20,4

GR	καὶ ὁ ἄλλος μαθητῆς προέδραμεν τάχιον τοῦ Πέτρου
VULG	et ille alius discipulus praecurrit citius Petro
BBEN	a ten druhý učedlník předběhl spíše Petra
BKR	ale ten druhý učedlník předběhl Petra
BSV	a ten druhý učedlník předběhl spíše Petra
ZNZ	ale ten druhý učedlník předběhl Petra
BHAL	ale ten druhý učedlník předběhl Petra
BPR2	ale ten druhý učedlník předběhl Petra
ČEP	ale ten druhý učedlník předběhl Petra

2.1.2.3.2. Konkurence staročeského denominálního adjektiva a genitivu

Ve staré češtině bylo možno tvořit denominální adjektiva takřka neomezeně (*bolest hlavná, drevné rubánie*). V uvedených příkladech sledujeme, jak je tímto způsobem překládán latinský či řecký genitiv. Patří sem i ustrnulé posesivum *páně* (22).

(19)

Lk 7,28

- GR λέγω ὑμῖν, μείζων ἐν γεννητοῖς γυναικῶν Ἰωάννου οὐδεὶς ἐστίν
- VULG dico enim vobis maior inter natos mulierum propheta Iohanne Baptista nemo est
- BBEN Jistě pravím vám: větší mezi syny ženskými prorok nad Jana Křtitele není žádný
- BKR Nebo pravím vám, většího proroka mezi syny ženskými nad Jana Křtitele není žádného
- BSV Nebo pravím vám: většího proroka mezi syny ženskými nad Jana Křtitele není žádného
- ZNZ Nebo pravím vám, většího proroka mezi syny ženskými nad Jana Křtitele není žádného
- BHAL Nebo pravím vám, většího proroka mezi syny ženskými nad Jana Křtitele není žádného
- BPR2 Nebo pravím vám, většího proroka mezi syny ženskými nad Jana Křtitele není žádného
- ČEP Pravím vám, mezi těmi, kdo se narodili z ženy, nikdo není větší než Jan

(20)

Mt 2,2

- GR Ποῦ ἐστὶν ὁ τεχθεὶς βασιλεὺς τῶν Ἰουδαίων;
- VULG ubi est qui natus est rex Iudaeorum
- BBEN Kde jest jenž se jest narodil, král židovský?
- BKR Kde jest ten, kterýž se narodil Král Židovský?
- BSV Kde jest ten, který se narodil, král židovský?
- ZNZ Kde jest ten narozený král židovský?
- BHAL Kde jest ten narozený král židovský?
- BPR2 Kde jest ten narozený král židovský?
- ČEP Kde je ten právě narozený král Židů?

(21)

Mk 10,25

- GR εὐκοπώτερόν ἐστιν κάμηλον διὰ τῆς τρυμαλιᾶς τῆς ῥαφίδος διελθεῖν ἢ πλούσιον εἰς τὴν βασιλείαν τοῦ θεοῦ εἰσελθεῖν.
- VULG facilius est camelum per foramen acus transire quam divitem intrare in regnum Dei
- BBEN Snáze jest velblúdu skrze jehelnú dieru projíti nežli bohatému vjíti do královstvie Božieho
- BKR Snáze jest velbloudu skrze jehelní ucho projíti, nežli bohatému vjíti do Království Božího
- BSV Snáze jest velbloudu skrze jehelní ucho projíti, nežli bohatému vjíti do Království Božího
- ZNZ Snáze jest velbloudu skrze jehelní ucho projíti, nežli bohatému v jíti do Království Božího
- BHAL Snáze jest velbloudu skrze jehelní ucho projíti, nežli bohatému vjíti do Království Božího
- BPR2 Snáze jest velbloudu skrze jehelní ucho projíti, nežli bohatému vjíti do Království Božího
- ČEP Snáze projde velbloud uchem jehly, než aby bohatý vešel do Božího království.

(22)

Lk 1,38

- GR Ἰδοὺ ἡ δούλη κυρίου· γένοιτό μοι κατὰ τὸ ῥῆμά σου
- VULG ecce ancilla Domini fiat mihi secundum verbum tuum
- BBEN Aj, děvka Páně; staniž mi se podlé slova tvého.
- BKR Aj, děvka Páně; staniž se mi podlé slova tvého.
- BSV Aj, děvka Páně; staniž se mi podle slova tvého.
- ZNZ Aj, děvka Páně; staniž mi se podlé slova tvého.
- BHAL Aj, (jsem) děvka Páně; staniž mi se podlé slova tvého.
- BPR2 Aj, (jsem) děvka Páně; staniž mi se podle slova tvého.
- ČEP Hle, jsem služebnice Páně; staň se mi podle tvého slova.

2.1.2.3.3. Hebrejský genitiv

Jako „hebrejský genitiv“ lze označit syntagma připomínající hebrejskou adnominální vazbu, tzv. „následující genitiv“,⁷⁴ tj. spojení několika slov v jediný významový celek, který se pak vzhledem k jednomu přízvuku, případně jednomu členu (je-li člen užit), považuje za jedno slovo. Z významového hlediska se může jednat o genitiv subjektivý i objektový. Tato vazba byla v mnoha případech v Bibli skutečně převzata z hebrejštiny do řečtiny a latiny jako kalk. Jejím zvláštním typem je pak případ, kdy je určované i určující jméno tvarem téhož slova – viz příklad (25), u kterého upozorňujeme na to, že před genitivem zde

⁷⁴ Otakar Klíma – Stanislav Segert: *Mluvnice hebrejštiny a aramejštiny*. Praha, Nakladatelství ČSAV 1956, str. 84

dala přednost předložkovému pádu bible Benátská, po ní však už žádná až do dob českého ekumenického překladu. Jan Blahoslav hebraismus obhajoval jakožto rétorickou figuru, která „velice i českou řeč ozdobuje, tak dobře jako graecismus latínskou“⁷⁵ (fol. 70a). Hebraismy mají své opodstatnění v theologickém prostředí, kde již vešly ve známost „propter reverentiam sanctae linguae“.⁷⁶ Zde je příklad toho, jak theologické myšlení ovlivňuje myšlení jazykové.

Existuje ovšem mnoho mezních případů, kdy genitivní vazba splňuje všechny výše uvedené znaky, avšak není hebrejského původu anebo tento původ nelze doložit.⁷⁷ To platí v našem rozboru pro příklady (26), kde je genitiv (v řečtině jde o dativ) vyjma bible Benátské přeložen dativem, a navíc je substantivum nahrazeno činitelským adjektivem; (27), kde je přeložen vedlejší větou, přičemž stojí za zaznamenání, že i bible Benátská se poměrně odpoutala od předlohy, a že se ke genitivnímu řešení navrátil ekumenický překlad. U příkladu (24) dále upozorňujeme na subjunktiv v bibli Benátské.

(23)

2Te 2,3

GR ἀποκαλυφθή ὁ ἄνθρωπος τῆς ἀνομίας, ὁ υἱὸς τῆς ἀπωλείας

VULG et revelatus fuerit homo peccati filius perditionis

BBEN a zjeven bude člověk hříecha, syn zatracenie

BKR a zjeven bude ten člověk hřícha, syn zatracení,

BSV a zjeven bude člověk hřícha, syn zatracení

ZNZ a zjeven bude ten člověk hřícha, syn zatracení

BHAL a zjeven bude ten člověk hřícha, syn zatracení

BPR2 a zjeven bude ten člověk hřícha, syn zatracení

ČEP a neobjeví se člověk nepravosti, Syn zatracení

(24)

Lk 16,8

GR καὶ ἐπήνεσεν ὁ κύριος τὸν οἰκονόμον τῆς ἀδικίας ὅτι φρονίμως ἐποίησεν

VULG et laudavit dominus vilicum iniquitatis quia prudenter fecisset

BBEN I pochválil jest pán vladaře nepravosti, že by opatrně učinil

BKR I pochválil pán vladaře toho nepravého, že opatrně učinil

BSV I pochválil pán vladaře nepravého, že opatrně učinil

ZNZ I pochválil ten pán vladaře toho nepravého, že opatrně učinil

BHAL I pochválil pán vladaře toho nepravého, že opatrně učinil

BPR2 I pochválil pán vladaře toho nepravého, že opatrně učinil

ČEP Pán pochválil toho nepoctivého správce, že jednal prozíravě

⁷⁵ BlahGram, fol. 70a

⁷⁶ *Tamtéž*, fol. 69b

⁷⁷ Za hebraismy považuje tyto vazby například Vladimír Kyas: „První česká mluvnice a její místo ve vývoji spisovné češtiny“. *Slovo a slovesnost* 13, 1952, str. 141–149

(25)

Zj 17,14

GR	καὶ τὸ ἀρνίον νικᾷ αὐτούς, ὅτι κύριος κυρίων ἐστὶν καὶ βασιλεὺς βασιλέων
VULG	et agnus vincet illos quoniam Dominus dominorum est et rex regum
BBEN	A beránek je přemuože, neb jest pánem nad pány a králem nad králi
BKR	a Beránek zvítězí nad nimi, neboť Pán pánů jest a Král králů
BSV	A beránek svítězí nad nimi, neboť Pán Pánů jest a král králů
ZNZ	A beránek svítězí nad nimi, neboť Pán pánů jest a král králů
BHAL	A beránek svítězí nad nimi, neboť Pán pánů jest a král králů
BPR2	A beránek svítězí nad nimi, neboť Pán pánů jest a král králů
ČEP	ale Beránek je přemůže, protože je Pán pánů a Král králů

(26)

Ř 13,3

GR	οἱ γὰρ ἄρχοντες οὐκ εἰσὶν φόβος τῷ ἀγαθῷ ἔργῳ ἀλλὰ τῷ κακῷ
VULG	nam principes non sunt timori boni operis sed mali
BBEN	Neb kniežata nejsú k bázni skutku dobrého, ale zlého
BKR	Nebo vrchnosti nejsou k strachu dobře činícím, ale zle činícím
BSV	Nebo knížata nejsou k strachu dobře činícím, ale zle činícím
ZNZ	Nebo vrchnosti nejsou k strachu dobře činícím, ale zle činícím.
BHAL	Nebo vrchnosti nejsou k strachu dobře činícím, ale zle činícím.
BPR2	Nebo vrchnosti nejsou k strachu dobře činícím, ale zle činícím.
ČEP	Vládcové nejsou přece hrozbou tomu, kdo jedná dobře, nýbrž tomu, kdo jedná zle.

(27)

2K 1,9

GR	ἀλλὰ αὐτοὶ ἐν ἑαυτοῖς τὸ ἀπόκριμα τοῦ θανάτου ἐσχήκαμεν
VULG	sed ipsi in nobis ipsis responsum mortis habuimus
BBEN	A nám samým zdálo se, že již máme zemřieti
BKR	Nýbrž sami v sobě již sme byli tak usoudili, že nebylo lze než umříti
BSV	Nýbrž sami v sobě sme soudili, že není možné než umříti
ZNZ	Nýbrž sami v sobě již sme byli tak usoudili, že nebylo lze než umříti
BHAL	Nýbrž sami v sobě již sme byli tak usoudili, že nebylo lze než umříti
BPR2	Nýbrž sami v sobě již sme byli tak usoudili, že nebylo lze než umříti
ČEP	už jsme se sami smířili s rozsudkem smrti

2.1.2.4. Dativ přivlastňovací

Výrazným grekolatinismem v češtině je doslovný překlad dativu přivlastňovacího. V příkladu (28) vidíme jeho nahrazení slovesem a změnou pádu, což znamená i změnu větněčlenskou i syntakticko-sémantickou perspektivy ve větě, neboť subjektem je v jednom případě syntagma „moudrost a moc“ a v druhém případě Ježíš; v příkladu (29) pozorujeme v celém sledovaném období zcela neměnnou setrvačnost v užití dativu přivlastňovacího.

(28)

Mt 13,54

GR	Πόθεν τούτω ἡ σοφία αὕτη καὶ αἱ δυνάμεις;
VULG	unde huic sapientia haec et virtutes
BBEN	Odkud tomuto múdrost tato a moci tyto?
BKR	Odkud má tento moudrost tuto a moc?
BSV	Odkud tomuto moudrost tato a moci?
ZNZ	Odkud má tento moudrost tuto a moc?
BHAL	Odkud má tento moudrost tuto a moc?
BPR2	Odkud má tento moudrost tuto a moc?
ČEP	Odkud se u toho člověka vzala taková moudrost a mocné činy?

(29)

J 1,6

GR	Ἐγένετο ἄνθρωπος, ἀπεσταλμένος παρὰ θεοῦ, ὄνομα αὐτῷ Ἰωάννης
VULG	fuit homo missus a Deo cui nomen erat Iohannes
BBEN	Byl člověk poslaný od Boha, jemuž jméno bylo Jan.
BKR	Byl člověk poslaný od Boha, jemuž jméno bylo Jan.
BSV	Byl člověk poslaný od Boha, jemuž jméno bylo Jan.
ZNZ	Byl člověk poslaný od Boha, jemuž jméno bylo Jan.
BHAL	Byl člověk poslaný od Boha, jemuž jméno bylo Jan.
BPR2	Byl člověk poslaný od Boha, jemuž jméno bylo Jan.
ČEP	Od Boha byl poslán člověk, jménem Jan.

2.1.2.5. Akuzativ s infinitivem

Jak už jsme uvedli výše (2.1.2.), byl akuzativ s infinitivem, tedy vazba vyjadřující podmět infinitivu akuzativem po slovesech vnímání, myšlení, ústního projevu apod., hodnocen u dobových gramatiků jako latinismus, který není žádoucí do češtiny překládat. Překládá se proto vedlejší větou, přičemž někdy, jak ukazuje příklad (30), se v ní užívá subjunktiv, který tu nemá žádnou oporu v textu výchozího jazyka.

(30)

Lk 24,37

GR	ἐδόκουν πνεῦμα θεωρεῖν
VULG	existimabant se spiritum videre
BBEN	domnievali se, žeby ducha viděli
BKR	domnívali se, že by ducha viděli
BSV	domnívali se, žeby ducha viděli
ZNZ	domnívali se, žeby ducha viděli
BHAL	domnívali se, že ducha vidí
BPR2	domnívali se, že ducha vidí
ČEP	se domnívali, že vidí ducha

2.1.2.6. Participium v absolutním pádu

Participia obecně představují jeden z nejméně frekventovaných prostředků syntaktické kondenzace v obou klasických jazycích. Sloveso v nich také vyjadřuje vedle času i vid. V češtině jejich ekvivalent neexistuje. Nahrazují se přechodníkem, zpřídavněným přechodníkem (verbálním adjektivem) anebo větou vedlejší. U dobových gramatiků lze pozorovat velkou oblibu přechodníků, protože v nich spatřovali důkaz o bohatosti češtiny, a to, jak jsme se již zmínili, dokonce do té míry, že češtinu společně s řečtinou pokládali za bohatší jazyk než latinu. Jan Blahoslav píše: „In participiis eorumque varietate, mnohem jest bohatší jazyk český nežli latinský, a to nemalo má spolu s řeckým jazykem.“⁷⁸ Taktéž Konstanc doporučuje překládat latinské konjunktivy do češtiny přechodníkem, „řeckou frazí.“⁷⁹

Absolutnímu pádu (v řečtině genitivu, v latině ablativu) neodpovídá v češtině žádný podobný syntaktický kondenzát. Nahrazuje se vedlejší větou nebo předložkovým pádem.

(31)

Lk 20,45

GR	Ἀκούοντας δὲ παντὸς τοῦ λαοῦ εἶπεν τοῖς μαθηταῖς
VULG	audiente autem omni populo dixit discipulis suis
BBEN	A když poslúchal vešken lid, řekl učedníkuom svým
BKR	I řekl učedníkům svým přede vším lidem
BSV	Když pak poslouchal veškeren lid, řekl učedníkům svým
ZNZ	I řekl učedníkům svým přede vším lidem
BHAL	I řekl učedníkům svým přede vším lidem
BPR2	I řekl učedníkům svým přede vším lidem
ČEP	Když všechen lid poslouchal, řekl učedníkům

⁷⁸ Blahoslav, fol. 145a

⁷⁹ Cf. Koupil, *op. cit.*, str. 193

(32)

Lk 17,14

GR	καὶ ἰδὼν εἶπεν αὐτοῖς, Πορευθέντες ἐπιδείξατε ἑαυτοὺς τοῖς ἱερεῦσιν
VULG	quos ut vidit dixit ite ostendite vos sacerdotibus
BBEN	kterézto když uzřel, řekl: Jděte, ukažte se kněžím
BKR	Kterézto on uzřev, řekl jim: Jdouce, ukažte se kněžím
BSV	Kterézto jak uzřel, řekl: Jděte, ukažte se kněžím.
ZNZ	Kterézto on uzřev, řekl jim: Jdouce, ukažte se kněžím
BHAL	Kterézto on uzřev, řekl jim: Jdouce, ukažte se kněžím
BPR2	Kterézto on uzřev, řekl jim: Jdouce, ukažte se kněžím
ČEP	Když je uviděl, řekl jim: "Jděte a ukažte se kněžím!"

Jak vidíme, potvrzuje se zde výrazně tendence kralického překladu a jeho exilových nástupců k vysoké míře užívání přechodníků: tam, kde má bible Svatováclavská (a Benátská) v souladu s vulgátním textem vedlejší větu a imperativ, nacházíme v kralické tradici přechodník minulý a přechodník přítomný. Je možné, že jde o záměrné napodobení řeckého participia tam, kde se latinský text od řeckého liší.

2.1.2.7. Překlad slovesa *být* s participiem

Tento příklad upozorňuje na zajímavý gramatický jev, kdy v latině vedlejší věta časová se spojkou *cum* vyjadřuje predikát vazbou slovesa *být* v konjunktivu imperfekta (*esset*) s přítomným aktivním participiem namísto konjunktivu imperfekta plnovýznamového slovesa. V řečtině odpovídá této konstrukci vazba předložky *ἐν* s akuzativem a infinitivem, v češtině nenapodobitelná.

Otázkou zůstává, odkud se vzalo v kralickém překladu a jeho následujících exilových redakcích adverbium *obzvláštěně*, jež nemá oporu v latinském ani řeckém textu.

(33)

Lk 9,18

GR	Καὶ ἐγένετο ἐν τῷ εἶναι αὐτὸν προσευχόμενον κατὰ μόνας συνῆσαν αὐτῷ οἱ μαθηταί
VULG	et factum est cum solus esset orans erant cum illo et discipuli
BBEN	I stalo se jest, když sám byl modle se, byli s ním i učedníci.
BKR	I stalo se, když se on modlil obzvláštěně, že byli s ním učedníci
BSV	I stalo se, když sám byl modle se, že byli s ním také učedníci
ZNZ	I stalo se, když se on modlil obzvláštěně, že byli s ním učedníci
BHAL	I stalo se, když se on modlil obzvláštěně, že byli s ním učedníci
BPR2	I stalo se, když se on modlil obzvláštěně, že byli s ním učedníci
ČEP	Když se o samotě modlil a byli s ním jeho učedníci

2.1.2.8. Konjunktiv deliberativní

Latinský konjunktiv deliberativní překládají všechny sledované bible futurem, nikoli alternativní vazbou s modálním slovesem *mít*. Pouze na úrovni spekulací je úvaha, že tak překladatelé činili pod vlivem řeckého tvaru identického s indikativem futura.

(34)

Lk 3,10

GR	Καὶ ἐπηρώτων αὐτὸν οἱ ὄχλοι λέγοντες, Τί οὖν ποιήσωμεν;
VULG	et interrogabant eum turbae dicentes quid ergo faciemus
BBEN	I tázali ho zástupové, řkúce: Což tehda činiti budeme?
BKR	I tázali se ho zástupové, řkouce: Což tedy činiti budeme?
BSV	I tázali se ho zástupové, řkouce: Což tedy činiti budeme?
ZNZ	I tázali se ho zástupové, řkouce: Což tedy činiti budeme?
BHAL	I tázali se ho zástupové, řkouce: Což tedy činiti budeme?
BPR2	I tázali se ho zástupové, řkouce: Což tedy činiti budeme?
ČEP	Zástupy se Jana ptaly: Co jen máme dělat?

(35)

Mk 10,17

GR	Διδάσκαλε ἀγαθέ, τί ποιήσω ἵνα ζωὴν αἰώνιον κληρονομήσω;
VULG	magister bone quid faciam ut vitam aeternam percipiam
BBEN	Mistře dobrý, co učiním, abych život věčný přijal?
BKR	Mistře dobrý, co učiním, abych života věčného dědičně došel?
BSV	Mistře dobrý, co učiním, abych života věčného došel?
ZNZ	Mistře dobrý, co učiním, abych života věčného dědičně došel?
BHAL	Mistře dobrý, co učiním, abych života věčného dědičně došel?
BPR2	Mistře dobrý, co učiním, abych života věčného dědičně došel?
ČEP	Mistře dobrý, co mám dělat, abych měl podíl na věčném životě?

2.1.2.9. Subjunktiv

Mezi syntaktickými latinismy je výrazně příznakovým jevem subjunktiv. Je to napodobení latinského konjunktivu ve vedlejší větě kondicionálem. Subjunktiv je typickým znakem humanistické češtiny, kde se vyskytoval nejen v překladech z latiny, ale podle latinského vzoru i v původních českých textech. Zprvu se subjunktiv používal jen ve vedlejších větách konjunktivních, vyjadřujících cizí mínění, ale od 16. století pronikal i do konstrukcí s obsahem zcela reálným⁸⁰ – jak jsme ostatně měli příležitost pozorovat výše (2.1.2.5.).

⁸⁰ Cf. Jaroslav Bauer: *Vývoj českého souvětí*. Praha, ČSAV 1960, str. 149–155

(36)

J 2,5

- GR λέγει ἡ μήτηρ αὐτοῦ τοῖς διακόνοις, "Ὁ τι ἂν λέγη ὑμῖν ποιήσατε
- VULG dicit mater eius ministris quodcumque dixerit vobis facite
- BBEN Řekla matka jeho služebníkum: Cožkoli vám die, učiňte.
- BKR Dí matka jeho k služebníkům: Cožkoli vám dí, učiňte.
- BSV Dí matka jeho služebníkům: Což by koli vám řekl, učiňte.
- ZNZ Dí matka jeho služebníkům: Cožbykoli vám řekl, učiňte.
- BHAL Dí matka jeho služebníkům: Cožbykoli vám řekl, učiňte.
- BPR2 Dí matka jeho služebníkům: Cožbykoli vám řekl, to učiňte.
- ČEP Matka řekla služebníkům: Udělejte, cokoli vám nařídí.

(37)

J 11,6

- GR ὡς οὖν ἤκουσεν ὅτι ἀσθενεῖ, τότε μὲν ἔμεινεν ἐν ᾧ ἦν τόπω δύο ἡμέρας
- VULG ut ergo audivit quia infirmabatur tunc quidem mansit in eodem loco duobus diebus
- BBEN A když uslyšel, žeby nemocen byl, zuostal jest proto na témž místě za dva dni.
- BKR A jakž uslyšel, že by nemocen byl, tedy pozůstal za dva dni na tom místě, kdež byl.
- BSV Protož jak uslyšel, že by nemocen byl, tehdáž zajisté zůstal na témž místě dva dny.
- ZNZ A jakž uslyšel, žeby nemocen byl, tedy pozůstal za dva dni na tom místě, kdež byl.
- BHAL A jakž uslyšel, žeby nemocen byl, tedy pozůstal za dva dni na tom místě, kdež byl.
- BPR2 A jakž uslyšel, žeby nemocen byl, tedy pozůstal za dva dni na tom místě, kdež byl.
- ČEP Když uslyšel, že je Lazar nemocen, zůstal ještě dva dny na tom místě, kde byl

*noni
konjunkto*

(38)

J 11,20

- GR ἡ οὖν Μάρθα ὡς ἤκουσεν ὅτι Ἰησοῦς ἔρχεται ὑπήντησεν αὐτῷ
- VULG Martha ergo ut audivit quia Iesus venit occurrit illi
- BBEN Tehdy Martha jakž jest uslyšela, že Ježíš jde, vyběhla proti němu
- BKR Tedy Marta jakž uslyšela, že Ježíš jde, vyšla proti němu
- BSV Tedy Marta jakž uslyšela, že Ježíš jde, vyšla proti němu
- ZNZ Tedy Marta jakž uslyšela, že Ježíš jde, vyšla proti němu
- BHAL Tedy Marta jakž uslyšela, že Ježíš jde, vyšla proti němu
- BPR2 Tedy Marta jakž uslyšela, že Ježíš jde, vyšla proti němu
- ČEP Když Marta uslyšela, že Ježíš přichází, šla mu naproti

—ll—

2.1.2.10. Analytické futurum

Futurum nedokonavých sloves je v češtině stejně jako v řečtině tvořeno analyticky. O tomto společném rysu obou jazyků, kde nicméně nemůže být o genetické souvislosti řeči, a o jeho konsekvencích pro dobové názory na jazykovou kulturu jsme se již zmínili. V češtině se tak děje pomocí futurálního morfému *budu* a infinitivu, s výjimkou několika desítek sloves, která tvoří futurum speciálním syntetickým tvarem s prefixem *po-*. V novozákonní řečtině je analytické futurum tvořeno za účasti pomocného slovesa μέλλειν = hodlati, zamýšlet, míti; vazba s tímto slovesem znamená posílení důrazu na pravděpodobnost budoucího děje anebo se stává náhradou prostého futura tam, kde by bylo jeho užití nezvyklé. V latině je futurum zásadně syntetické. Vulgata však má na několika místech vazbu *futurum est ut/quod* + vedlejší věta, opět tam, kde má být stvrzeno, že k budoucímu ději dojde. Blahoslav doporučuje tuto latinskou vazbu nepřekládat doslovně, nýbrž českým futurem složeným, ovšem „servato hellenismo“.⁸¹ Tuto frázi sledujeme v obou příkladech (39) a (40); doslovný překlad se zachoval v bibli Benátské u příkladu (40). Tento příklad je pozoruhodný také doslovným překladem gerundia v Bibli benátské, který přejala bible Svatováclavská.

(39)

Mt 2,13

GR

VULG futurum est enim ut Herodes quaerat puerum ad perdendum eum

BBEN žeť Erodos bude hledati dietěte k zahubení jeho

BKR neboť bude Heródes hledati děťátka, aby je zahubil

BSV neboť bude Herodes hledati dítěte k zahubení jeho

ZNZ neboť bude Herodes hledati děťátka, aby je zahubil

BHAL neboť bude Heródes hledati děťátka, aby je zahubil

BPR2 neboť bude Heródes hledati děťátka, aby je zahubil

ČEP neboť Herodes bude hledat dítě, aby je zahubil

(40)

Lk 9,44

GR ὁ γὰρ υἱὸς τοῦ ἀνθρώπου μέλλει παραδίδοσθαι εἰς χεῖρας ἀνθρώπων

VULG Filius enim hominis futurum est ut tradatur in manus hominum

BBEN zajisté budúcie věc jest, aby Syn člověka dán byl v ruce lidské

BKR neboť Syn člověka bude vydán v ruce lidské

BSV neboť Syn člověka bude vydán v ruce lidské

ZNZ neboť Syn člověka bude vydán v ruce lidské

BHAL neboť Syn člověka bude vydán v ruce lidské

BPR2 neboť Syn člověka bude vydán v ruce lidské

ČEP Syn člověka bude vydán do rukou lidí

⁸¹ BlahGram, fol. 193a

2.1.2.11. Imperativ pro 3. osobu

Imperativ pro 3. osobu, tvarově shodný s týmž tvarem pro osobu druhou, zanikl v češtině již na konci husitského období. V latině je tento slovesný způsob většinou vyjadřován konjunktivem; český překladatel může zvolit buď imperativ pro 2. osobu, anebo analytický způsob s částicí *necht'*/*ať*. U tohoto jevu pozorujeme poměrně velkou míru rozkolísanosti překladatelských řešení. V příkladu (41) bible Benátská volí imperativ pro 2. osobu, avšak bible Svatováclavská jej nahrazuje opisným tvarem s *necht'*, pravděpodobně z důvodu napodobení latinského konjunktivu; také bible Kralická a její exilové redakce se kloní k tomuto ekvivalentu. U stejného příkladu upozorňujeme rovněž na subjektiv ve vedlejší větě přívlastkové, který nemá ve vulgárním textu oporu. U příkladu (42) je hlavní věta v latině i v řečtině neslovesná; bible Benátská a Svatováclavská to řeší imperativním tvarem s částicovým zakončením –ž, bible Kralická a její následovnice doplňuje tvar futurální, i v tisku ovšem uvedený v závorkách. Až ekumenický překlad se navrácí k neslovesné podobě. Poslední dva příklady, (43) a (44), ukazují naopak konzistentnost překladatelských řešení – v prvním případě imperativu pro 2. osobu (ekumenický překlad se zde vrací k napodobení konjunktivu), ve druhém případě téhož tvaru s částicovým zakončením.

(41)

Mt 24,16

GR	τότε οἱ ἐν τῇ Ἰουδαίᾳ φευγέτωσαν εἰς τὰ ὄρη
VULG	tunc qui in Iudaea sunt fugiant ad montes
BBEN	Tehdy kteří jsú v Judii, utěkajte k horám
BKR	Tehdáž ti, kteříž by byli v Jůdstvu, necht' utekou na hory
BSV	Tehdáž ti, kteří jsou v Jůdstvu, necht' utekou na hory
ZNZ	Tehdáž ti, kteřížby (byli) v Jůdstvu, necht' utekou na hory
BHAL	Tehdáž ti, kteřížby (byli) v Jůdstvu, necht' utekou na hory
BPR2	Tehdáž ti, kteřížby (byli) v Jůdstvu, necht' utekou na hory
ČEP	tehdy ti, kdo jsou v Judsku, ať uprchnou do hor

(42)

Ga 6,16

- GR καὶ ὅσοι τῷ κανόνι τούτῳ στοιχήσουσιν, εἰρήνη ἐπ' αὐτοὺς καὶ ἔλεος καὶ ἐπὶ τὸν Ἰσραὴλ τοῦ θεοῦ
- VULG et quicumque hanc regulam secuti fuerint pax super illos et misericordia et super Israhel Dei
- BBEN A kteří koli této zprávy budú následovati, přijdiž na ně pokoj a milosrdenství, i na lid izrahelský Boží.
- BKR A kteříkoli tohoto pravidla následují, pokoj (přijde) na ně a milosrdenství, i na lid Boží Izraelský.
- BSV A kteřížkoli tohoto pravidla budou následovati, (přijdiž) na ně pokoj a milosrdenství, i na lid izraelský Boží.
- ZNZ A kteřížkoli tohoto pravidla následují, pokoj (přijde) na ně a milosrdenství, i na lid Boží Izraelský.
- BHAL A kteřížkoli tohoto pravidla následují, pokoj (přijde) na ně a milosrdenství, i na lid Boží Izraelský.
- BPR2 A kteřížkoli tohoto pravidla následují, pokoj (přijde) na ně a milosrdenství, i na lid Boží Izraelský.
- ČEP A všem, kdo se budou řídit tímto pravidlem, Izraeli Božímu, pokoj a slitování.

(43)

Ef 4,28

- GR ὁ κλέπτων μηκέτι κλεπέτω, μᾶλλον δὲ κοπιᾷτω ἐργαζόμενος ταῖς [ιδίαις] χερσὶν
- VULG qui furabatur iam non furetur magis autem laboret operando manibus
- BBEN Kdo jest kradl, již nekraď, ale raději pracuj dělaj rukama svýma
- BKR Kdo kradl, již více nekraď, ale raději pracuj, dělaj rukama svýma
- BSV Kdo kradl, již nekraď, ale raději pracuj dělaj rukama svýma
- ZNZ Kdo kradl, již více nekraď, ale raději pracuj dělaj rukama
- BHAL Kdo kradl, již více nekraď, ale raději pracuj dělaj rukama
- BPR2 Kdo kradl, již více nekraď, ale raději pracuj dělaj rukama
- ČEP Kdo kradl, ať už nekrade, ale ať raději přiloží ruce [k pořádné práci]

(44)

Lk 1,38

- GR γένοιτό μοι κατὰ τὸ ῥῆμά σου.
- VULG fiat mihi secundum verbum tuum
- BBEN Staniž se mi podlé slova tvého.
- BKR Staniž se mi podlé slova tvého.
- BSV Staniž se mi podle slova tvého.
- ZNZ Staniž mi se podlé slova tvého.
- BHAL Staniž mi se podle slova tvého.
- BPR2 Staniž mi se podle slova tvého.
- ČEP staň se mi podle tvého slova

2.1.2.12. Záporný imperativ

Zatímco v řečtině se imperativ tvoří synteticky, v latině je třeba opisná konstrukce. Máme tedy před sebou *cosi* na způsob zrcadlově obrácené situace oproti té, jaká nastala v případě analytického futura. Latinskou vazbu se slovesem *noli* zachovává u příkladu (45) jen bible Benátská, všechny ostatní sledované ji nahradily syntetickým imperativem. U tohoto příkladu upozorňujeme též na posesivní tvar *Davidů*. Stejně řešení bible Benátská volí u příkladu (46), kde stojí za zmínku změna slovesného času i způsobu v ekumenickém překladu. Příklady (47) a (48) jsou zvoleny pro ilustraci zvláštního případu záporného rozkazu ve starozákonním citátu. V hebrejštině se pro vyjádření záporného rozkazu užívá zápornky לֹא nebo אַל a tvaru imperfekta příslušné osoby a do češtiny je zvykem překládat jej futurem. U obou těchto příkladů je řecký tvar možno chápat i jako indikativ futura, i jako imperativ aoristu, tj. dokonavý; latinské čtení obsahující futurum však prozrazuje, že futurální význam je zvláštností těchto starozákonních rozkazů. Jejich zvláštního původu si byl vědom i Jan Blahoslav: „Ex hebraico idiomate vzat také způsob, ut futurum indicativi ponatur pro praesente imperativi.“⁸²

(45)

Mt 1,20

GR	Ἰωσήφ υἱὸς Δαυὶδ, μὴ φοβηθῆς παραλαβεῖν Μαρίαν τὴν γυναῖκά σου
VULG	Ioseph fili David noli timere accipere Mariam coniugem tuam
BBEN	Jozefe synu Daviduov, nechtěj se báti přijieti manželky své
BKR	Jozefe synu Davidův, neboj se přijíti Marie manželky své
BSV	Jozeffe synu Davidů, neboj se vzíti manželky své
ZNZ	Jozefe, synu Davidů! Neboj se přijíti Marie, manželky své
BHAL	Jozefe, synu Davidů! Neboj se přijíti Marie, manželky své
BPR2	Jozefe, synu Davidů! Neboj se přijíti Marie, manželky své
ČEP	Josefe, synu Davidův, neboj se přijmout Marii, svou manželku

(46)

J 19,21

GR	Μὴ γράφε, Ὁ βασιλεὺς τῶν Ἰουδαίων
VULG	noli scribere rex iudaeorum
BBEN	Nechtěj psáti: Král židovský.
BKR	Nepiš: Král židovský.
BSV	Nepiš: Král židovský.
ZNZ	Nepiš: Král židovský.
BHAL	Nepiš: Král židovský.
BPR2	Nepiš: Král židovský.
ČEP	Neměls psát 'židovský král'

⁸² BlahGram, fol. 248a

(47)

Mt 4,7

GR	Πάλιν γέγραπται, Οὐκ ἐκπειράσεις κύριον τὸν θεόν σου
VULG	rursum scriptum est non temptabis Dominum Deum tuum
BBEN	Takéť jest psáno: Nebudeš pokúšeti Pána Boha svého.
BKR	Zase psáno jest: Nebudeš pokoušeti Pána Boha svého.
BSV	Zase psáno jest: Nebudeš pokoušeti Pána Boha svého.
ZNZ	Zase psáno jest: Nebudeš pokoušeti Pána Boho [sic] svého.
BHAL	Zase psáno jest: Nebudeš pokoušeti Pána Boha svého.
BPR2	Zase psáno jest: Nebudeš pokoušeti Pána Boha svého.
ČEP	Je také psáno: Nebudeš pokoušet Hospodina, Boha svého.

(48)

Mt 5,21

GR	Ἦκούσατε ὅτι ἐρρέθη τοῖς ἀρχαίοις, Οὐ φονεύσεις
VULG	audistis quia dictum est antiquis non occides
BBEN	Slyšeli jste, že řečeno jest starým: Nezabiješ.
BKR	Slyšeli ste, že říkáno jest starým: Nezabiješ.
BSV	Slyšeli ste, že řečeno jest starým: Nezabiješ.
ZNZ	Slyšeli ste, že říkáno jest starým: Nezabiješ.
BHAL	Slyšeli ste, že řečeno jest starým: Nezabiješ.
BPR2	Slyšeli ste, že řečeno jest starým: Nezabiješ.
ČEP	Slyšeli jste, že bylo řečeno otcům: Nezabiješ!

Příklad (48) dobře ilustruje také vidové rozdíly – problematiku, jež se v době vzniku bible Kralické teprve utvářela. Konkrétně to vidíme na odlišném překladu latinského perfekta.

ἐκούσατε - možba se imperativem

2.1.2.13. Vazba infinitivu absolutu s určitým slovesným tvarem

K hebraismům patří také překlad vazby infinitivu absolutu s určitým slovesným tvarem, v níž mají oba členy stejný slovesný kořen. Její význam je zdůrazňující. Také tato vazba pronikla do latiny jako kalk ve tvaru gerundia v ablativu absolutním spojeného s určitým slovesným tvarem. V řečtině je na místě gerundia substantivum, ale vazba zůstává v obou příkladech (49) a (50) zachována. Pravděpodobně je u příkladu (49) tento starý semitismus zachován z liturgických důvodů, v pasáži věnované Ježíšově řeči před poslední večeří; výjimečnosti tohoto místa napovídá i archaizující užití staršího tvaru infinitivu *jísti* v ekumenickém překladu. Figura se ovšem vytrácí v exilových biblických vydáních.

(49)

Lk 22,15

GR	Ἐπιθυμία ἐπεθύμησα τοῦτο τὸ πάσχα φαγεῖν μεθ' ὑμῶν πρὸ τοῦ με παθεῖν
VULG	desiderio desideravi hoc pascha manducare vobiscum antequam patiar
BBEN	Žádostí žádal jsem tohoto beránka jísti s vámi, prvé než trpěti budu.
BKR	Žádostí žádal jsem tohoto beránka jísti s vámi, prvé než bych trpěl.
BSV	Žádostí žádal sem tohoto beránka jísti s vámi, prve nežbych trpěl.
ZNZ	Velice sem žádal tohoto beránka jísti s vámi, prvé nežbych trpěl.
BHAL	Velice sem žádal tohoto beránka jísti s vámi, prvé nežbych trpěl.
BPR2	Velice sem žádal tohoto beránka jísti s vámi, prvé nežbych trpěl.
ČEP	Velice jsem toužil jísti s vámi tohoto beránka, dříve, než budu trpět.

(50)

Sk 5,28

GR	παραγγελία παρηγγείλαμεν ὑμῖν μὴ διδάσκειν ἐπὶ τῷ ὀνόματι τούτου
VULG	praecipiendo praecepimus vobis ne doceretis in nomine isto
BBEN	Přikazující přikázali jsme vám, abyste ne učili v tom jménu
BKR	Zdaliž sme vám přísně nepřikázali, abyste neučili v tom jménu?
BSV	Přikazující přikázali sme vám, abyste neučili v tom jménu
ZNZ	Zdaliž sme vám přísně nepřikázali, abyšte neučili v tom jménu?
BHAL	Zdaliž sme vám přísně nezakázali, abyste neučili v tom jménu?
BPR2	Zdaliž sme vám přísně nezakázali, abyste neučili v tom jménu?
ČEP	Důrazně jsme vám zakázali učit o tom člověku

Příklad (50) se od hebraismu popsaného v úvodu liší tím, že zatímco v obou klasických jazycích je jeho gramatická struktura identická s tou, již jsme popsali v úvodu, v překladu byl zvolen přechodník. Tohoto řešení se přidržela bible Benátská a pod jejím vlivem Svatováclavská, kralická tradice překládá zdůraznění pomocí adverbia *přísně*. Oproti bibli Kralické vykazují exilové bible Hallská a Prešpurská rozdíl: příkaz byl zaměněn za zákaz, ovšem zápornka u slovesa zůstala zachována – poněkud na úkor srozumitelnosti a logice větné stavby.

2.2. Lexikální jevy

Ve sféře lexikální naráží překladatel na obtíž spojenou se střetem systémů již nikoli pouze jazykových, ale časoprostorově odlišných světů vzniku původního textu a soudobého recipienta, a to po stránce geografické, sociologické, náboženské, politické, hospodářské a mnohé jiné. Překlad pak musí brát v úvahu nejen odlišný jazykový obraz obou světů, ale také vlastnost pojmenování v jazyce jako takového, kterou je polysémie: každé slovo má několik skupin významů, a to různě stratifikovaných (funkčně, stylisticky, z hlediska centra a periferie apod.). V jazyce neexistují žádná dvě slova, která by měla ve všech těchto ohledech stoprocentně stejný význam; „přesná shoda dvou prvků stejného sémantického pole ve dvou různých jazycích je z hlediska překladu téměř vždy nemožná“⁸³. Z tohoto důvodu nelze překládat konkordantně, tj. překládat vždy jeden výraz výchozího jazyka stejným výrazem cílového jazyka. Vzhledem k nutnosti volby mezi různými synonymickými či homonymickými ekvivalenty je překlad interpretace, „základní hermeneutický úkon“,⁸⁴ je „složitou komunikativní operací“⁸⁵, při níž se překládají nikoli jednotlivá slova, nýbrž významy obsažené v jazykových prvcích světa vysílajícího jazyka do jazykových prvků světa recipienta. Neplatí to ovšem vždy: slova s výraznou referenční funkcí – máme na mysli především vlastní jména – snaze o překlad vzdorují, a ani by nebylo žádoucí se o něj pokoušet. Dále to neplatí, jak tvrdí Petr Pokorný, u biblických metafor, které by se překlad neměl snažit nahrazovat metaforami současnými.⁸⁶

Uvedené poznatky, zejména o nesouměřitelnosti lexikálních jednotek dvou jazyků a jejich stylistických konkvencích, jsou v českém prostředí výdobytkem překladatelské teorie a praxe období humanismu, reprezentovaného především Janem Blahoslavem.⁸⁷

⁸³ Georges Mounin: *Teoretické problémy překladu*. Praha, Karolinum 1999, str. 81

⁸⁴ Petr Pokorný: *Hermeneutika jako teorie porozumění*. Praha, Vyšehrad 2005, str. 149

⁸⁵ *Tamtéž*, str. 150

⁸⁶ Pokorný, *op. cit.*, str. 154

⁸⁷ Cf. Levý, *op. cit.*, str. 44

2.2.1. Archaismy

Výrazy, které dnes pociťujeme jako archaismy, nemusely samozřejmě působit stejně v době vzniku námi zkoumaných textů. Upozorňujeme proto jen pro ilustraci na čtyři substantiva, u nichž buď došlo k náhradě jinými ekvivalenty již v průběhu sledovaného období (*kbelec* > *nádoba*),⁸⁸ nebo lze vzhledem k názorům tlumočeným odbornou literaturou předpokládat, že byly v tomto období jako archaismy pociťovány.⁸⁸ V těchto případech pozorujeme setrvačnost v jejich užívání a minimální tendenci k hledání synonym. V řecké ani latinské předloze nenacházíme slova, která by splňovala podmínky pro překlad archaismem.

2.2.1.1. Kbelec

Řecké *μόδιος* (převzaté v latinské Vulgátě doslovně jako citátové slovo) znamená dutou nádobu o obsahu asi 9 l, jíž se užívalo „na měření obilí nebo jiného sypkého zboží“.⁸⁹ Opuštění tohoto ekvivalentu biblí Hallskou ve prospěch obecnější „nádoby“ představuje tedy jisté zneprůhlednění.

(51)

Mt 5,15

GR οὐδὲ καίουσιν λύχνον καὶ τιθέασιν αὐτὸν ὑπὸ τὸν μόδιον

VULG neque accendunt lucernam et ponunt eam sub modio

BBEN Aniž osvěcují svíce a stavějí pod kbelec

BKR Aniž rozsvěcují svíce a stavějí ji pod kbelec

BSV Aniž rozsvěcují svíce, a stavějí ji pod kbelec

ZNZ Aniž rozsvěcují svíce, a stavějí ji pod kbelec

BHAL Aniž rozsvícena bývá svíce a stavěna pod nádobu

BPR2 Aniž rozsvícena bývá svíce a stavěna pod nádobu

ČEP

2.2.1.2. Strdí

Strdí je starší výraz pro „med“. Tohoto ekvivalentu se pozoruhodně drží všechny bible sledovaného období.

⁸⁸ Cf. Karafiát, *op. cit.*, str. 33

⁸⁹ Adolf Novotný: *Biblický slovník. A–P*. Praha, Kalich a Česká biblická společnost 1992, str. 326

(52)

Lk 24,42

GR	οἱ δὲ ἐπέδωκαν αὐτῷ ἰχθύος ὀπτοῦ μέρος
VULG	at illi obtulerunt ei partem piscis assi et favum mellis
BBEN	A oni podali jemu částky ryby pečené a plástu strdí.
BKR	A oni podali jemu kus ryby pečené a plástu strdí.
BSV	Ale oni podali jemu ryby pečené a plástu strdí.
ZNZ	Ale oni podali jemu kusu ryby pečené a plástu strdí.
BHAL	A oni podali jemu kus ryby pečené a plást strdí.
BPR2	A oni podali jemu kus ryby pečené a plást strdí.
ČEP	Podali mu kus pečené ryby. (var: + a plást medu)

2.2.1.3. Popluží

V dřívějších dobách se jako „popluží“ označoval statek nebo dvůr, jehož součástí byly jen louky a pole, nikoli lesy. Ještě v 19. století se slovo užívalo ve významu „pole, polnosti“; takový význam má zřejmě i v našem dokladu.

(53)

J 4,5

GR	πλησίον τοῦ χωρίου ὃ ἔδωκεν Ἰακώβ [τῷ] Ἰωσήφ τῷ υἱῷ αὐτοῦ
VULG	iuxta praedium quod dedit iacob ioseph filio suo
BBEN	vedlé poplužie, kteréž byl dal Jakob Jozefovi, synu svému
BKR	vedlé popluží, kteréž byl dal Jakob Jozefovi, synu svému
BSV	vedle popluží, které dal Jákob Jozefovi, synu svému
ZNZ	vedlé popluží, kteréž byl dal Jakob Jozefovi, synu svému
BHAL	vedlé popluží, kteréž byl dal Jakob Jozefovi, synu svému
BPR2	vedlé popluží, kteréž byl dal Jakob Jozefovi, synu svému
ČEP	v blízkosti pole, jež dal Jákob svému synu Jozefovi

U tohoto dokladu stojí dále za zmínku, že bible Svatováclavská odstranila antepreteritum a částicové zakončení –ž u spojky, na rozdíl od bible Kralické, jejíž čtení se – zřejmě náhodou – shoduje doslovně s čtením bible Benátské.

2.2.1.4. Medenice

Slovo „medenice“ uvádí Josef Jungmann ve *Slovníku česko-německém* jako „měděnice (melior quam medenice): měděná nádoba k mytí a jiným potřebám“.⁹⁰

(54)

J 13,5

GR	ἵτα βάλλει ὕδωρ εἰς τὸν νιπτῆρα καὶ ἤρξατο νίπτειν τοὺς πόδας τῶν μαθητῶν
VULG	deinde mittit aquam in pelvem et coepit lavare pedes discipulorum
BBEN	Potom nalil vody do medenice, i počal umyvati nohy učedlníkouv svých
BKR	Potom nalil vody do medenice, i počal umývati nohy učedlníků
BSV	Potom nalil vody do medenice, a počal umývati nohy učedlníků
ZNZ	Potom nalil vody do medenice, i počal umývati nohy učedlníků
BHAL	Potom nalil vody do medenice, a počal umývati nohy učedlníků
BPR2	Potom nalil vody do medenice, i počal umývati nohy učedlníků
ČEP	pak nalil vodu do umyvadla a začal učedlníkům umývat nohy

5
810

2.2.2. Přejatá slova

Často je v odborné literatuře upozorňováno na puristický, brusičský charakter jazykových postojů 16. až 18. (a zejména pak 19.) století, které zachycují dobové gramatiky. Starší gramatikové však nebyli ~~byl~~ v názorech na přejímání slov z cizích jazyků nijak radikálně vyhranění, a to nejen v případě klasických jazyků či hebrejštiny, jež jsme probrali výše (2.1.2.). Jiná situace nastává u sousední němčiny: Jan Blahoslav ani Jiří Konstanc se přejímání jazykových prvků nebránili, pokud to bylo komunikačně vhodné, např. u professionalismů.⁹¹

48

Problematika přejatých slov v českém biblickém překladu by si zasloužila samostatnou studii. Na tomto místě uvedeme jako *pars pro toto* jediný germanismus, jímž se nahrazuje pojmenování reálie, která v prostředí cílového jazyka neexistuje: římské *praetorium* je nahrazeno substantivem „rathouz“, avšak nikoli v biblích Benátské a Svatováclavské a překvapivě také ne v žitavském Novém zákoně, kde byla dána přednost sousloví „radný dům“ – to připomíná sekundární kalk z němčiny, za prokázané to však považovat při nejlepší vůli není možné.

⁹⁰ Jungmann, Josef: *Slovník česko-německý*. Díl II: K-O. Ed. Jan Petr. Praha, Academia 1990, str.

413

⁹¹ Cf. Koupil, *op. cit.*, str. 196

(55)

Mt 27,27

- GR Τότε οἱ στρατιῶται τοῦ ἡγεμόνος παραλαβόντες τὸν Ἰησοῦν εἰς τὸ πραιτώριον συνήγαγον ἐπ' αὐτὸν ὅλην τὴν σπεῖραν
- VULG tunc milites praesidis suscipientes Iesum in praetorio congregaverunt ad eum universam cohortem
- BBEN Tehdy rytieři vladařovi přijemše Ježíše do radného domu, shromáždili k němu vešken zástup
- BKR Tedy žoldnéři hejtmanovi, vzavše Ježíše do rathouzu, shromáždili k němu všecku rotu
- BSV Tehdy žoldnéři vladařovi, vzavše Ježíše do radního domu, shromáždili k němu všecku rotu
- ZNZ Tehdy žoldnéři vladařovi, vzavše Ježíše do radního domu, shromáždili k němu všecku rotu
- BHAL Tedy žoldnéři hejtmanovi, vzavše Ježíše do rathouzu, shromáždili na něj všecku rotu
- BPR2 Tedy žoldnéři hejtmanovi, vzavše Ježíše do rathouzu, shromáždili na něj všecku rotu
- ČEP Vladařovi vojáci dovedli Ježíše do místodržitelství a svolali na něj celou setninu

2.2.3. Eufemizace a dysfemizace

Jak jsme se již zmínili v úvodu k lexikální problematice, má každé slovo vedle svého slovníkového významu ještě pestrou škálu akcesorních významů, konotací. K nim patří také stylistické významy představující příslušnost určitého slova k jisté jazykové vrstvě, významy tabuizované nebo jinak nevhodné z hlediska lingvistické pragmatiky. Jazyk si u nich může vypomoci náhradou jiným slovem, u něž význam změnou konotací zjemní či naopak zhrubne. V praxi překladu se tato možnost projevuje tím, že je jedno slovo přeloženo v různém kontextu odlišnými ekvivalenty.

2.2.3.1. Eufemizace tabuizovaných významů

Příklady (56) až (58) ukazují eufemizaci tabuizovaných významů: gynekologického onemocnění, vyměšování a opilství. Je zcela zřejmé, že řečtina pojmenovává tyto věci přímo. V latině můžeme uvažovat o eufemizaci u příkladu (57), kde *secessus* = odlehlé místo; překlad bible Svatováclavské by se tak latinskému textu blížil nejvíce. Eufemizace je přesto obecně ve sledovaných příkladech ve větší míře záležitostí textu českého překladu. Můžeme pozorovat, že eufemizací vyniká mezi všemi sledovanými překlady spíše tradice kralická. Na příkladu (58) vidíme, že v této tradici pokračoval na příslušném místě i ekumenický překlad.

(56)

Mt 9,20

- GR Καὶ ἰδοὺ γυνὴ αἰμορροοῦσα δώδεκα ἔτη
- VULG et ecce mulier quae sanguinis fluxum patiebatur duodecim annis
- BBEN A aj, žena kteráž krvotok trpěla dvanácte let
- BKR A aj, žena, kteráž nemocí svou trápena byla ode dvanácti let
- BSV A aj, žena kteráž krvotok trpěla dvanácte let
- ZNZ A aj, žena, kteráž nemocí svou trápena byla ode dvanácti let
- BHAL A aj, žena, kteráž nemocí svou trápena byla ode dvanácti let
- BPR2 A aj, žena, kteráž nemocí svou trápena byla ode dvanácti let
- ČEP A hle, žena trpící už dvanáct let krvácením

(57)

Mt 15,17

- GR οὐ νοεῖτε ὅτι πᾶν τὸ εἰσπορευόμενον εἰς τὸ στόμα εἰς τὴν κοιλίαν χωρεῖ καὶ εἰς ἀφεδρῶνα ἐκβάλλεται;
- VULG non intellegitis quia omne quod in os intrat in ventrem vadit et in secessum emittitur
- BBEN Nerozumiete-liž, že všecko, co v ústa vchází, do břicha jde a vypúštie se ven?
- BKR Nerozumíte-liž, že všecko, což v ústa vchází, do břicha jde a vypouští se ven?
- BSV Nerozumíte-liž, že všecko, což v ústa vchází, do břicha jde a vypouští se na stranu?
- ZNZ Nerozumíte-liž, že všecko, což v ústa vchází, do břicha jde a vypouští se ven?
- BHAL Nerozumíte-liž, že všecko, což v ústa vchází, do břicha jde a vypouští se ven?
- BPR2 Nerozumíte-liž, že všecko, což v ústa vchází, do břicha jde a vypouští se veni?
- ČEP Nerozumíte, že to, co vchází do úst, přijde do břicha a jde do hnoje?

(58)

J 2,10

- GR Πᾶς ἄνθρωπος πρῶτον τὸν καλὸν οἶνον τίθησιν καὶ ὅταν μεθυσθῶσιν τὸν ἐλάσσω·
- VULG omnis homo primum bonum vinum ponit et cum inebriati fuerint tunc id quod deterius est
- BBEN Každý člověk nejprvé dobré víno stavie, a když by se podnapili, tehdy to, které horšie jest.
- BKR Každý člověk nejprvé dobré víno dává, a když by se hojně napili, tedy to, kteréž horší
- BSV Každý člověk nejprve dobré víno staví, a když by se podnapili, tehdy to, které horší jest.
- ZNZ Každý člověk nejprvé dobré víno dává, a když by se hojně napili, tedy to, kteréž horší
- BHAL Každý člověk nejprvé dobré víno dává, a kdyžby se hojně napili, tedy to, kteréž (jest) horší
- BPR2 Každý člověk nejprvé dobré víno dává, a kdyžby se hojně napili, tedy to, kteréž (jest)-horší
- ČEP Každý člověk podává nejprve dobré víno, a teprve když už se hosté napijí, víno horší.

2.2.3.2. Volba odlišných ekvivalentů

Nyní ukážeme na několika dvojicích, jak může být jedno slovo přeloženo ekvivalenty se zásadně odlišným významem.

2.2.3.2.1. Mudrc a čarodějník

Řecké μάγος, příp. latinské *magus* je v odlišném kontextu překládáno jednou jako „mudrc“ (59), podruhé jako „čarodějník“ (60), v čemž se kupodivu shodují všechny sledované bible.

(59)

Mt 2,1

GR Τοῦ δὲ Ἰησοῦ γεννηθέντος ἐν Βηθλέεμ τῆς Ἰουδαίας ἐν ἡμέραις Ἡρώδου τοῦ βασιλέως, ἰδοὺ μάγοι ἀπὸ ἀνατολῶν παρεγένοντο εἰς Ἱεροσόλυμα

VULG cum ergo natus esset Iesus in Bethleem Iudaeae in diebus Herodis regis ecce magi ab oriente venerunt Hierosolymam

BBEN A když se byl narodil Ježíš v Betlémě Júdově za dnuón Erodesa krále, aj, mudrci přijeli od východu slunce do Jeruzaléma

BKR Když se pak narodil Ježíš v Betlémě Judově za dnů Heródesa krále, aj, mudrci od východu slunce vypravili se do Jeruzaléma

BSV Když se tedy narodil Ježíš v Betlémě Júdově za dnů Herodesa krále, aj, mudrci od východu přijeli do Jeruzaléma

ZNZ Když se pak narodil Ježíš v Betlémě Júdově za dnů Heródesa krále, aj, mudrci od východů (slunce) vypravili se do Jeruzaléma

BHAL Když se pak narodil Ježíš v Betlémě Júdově za dnů Heródesa krále, aj, mudrci od východu slunce přijeli do Jeruzaléma

BPR2 Když se pak narodil Ježíš v Betlémě Júdově za dnů Heródesa krále, aj, mudrci od východu slunce přijeli do Jeruzaléma

ČEP Když se narodil Ježíš v Judském Betlémě za dnů krále Heroda, hle, mudrci od východu se objevili v Jeruzalémě

(60)

Sk 13,6

GR διελθόντες δὲ ὅλην τὴν νῆσον ἄχρι Πάφου εὗρον ἄνδρα τινα μάγον ψευδοπροφήτην Ἰουδαίου ᾧ ὄνομα Βαριησοῦ

VULG et cum perambulassent universam insulam usque Paphum invenerunt quendam virum magum pseudopropheta[m] Iudaeum cui nomen erat Bariesu

BBEN A když jsú zchodili vešken ostrov až do Páfu, tu jsú našli jednoho muže čarodieníka, falešného proroka, Žida, jemužto jméno bylo Barjesu

BKR A když zchodili ten ostrov až do Páfu, našli jakéhos čarodějníka, falešného proroka, Žida, jemuž jméno Barjezus

BSV A když zchodili veškeren ostrov až do Páfu, našli jednoho muže čarodějníka, falešného proroka, Žida, kterémužto jméno bylo Barjezu

- ZNZ A když chodili ten ostrov až do Páfu, našli jakéhos čarodějníka, falešného proroka, Žida, jemuž jméno Barjezus
- BHAL A když zchodili ten ostrov až do Páfu, našli jakéhos čarodějníka, falešného proroka, Žida, jemuž jméno (bylo) Barjezus
- BPR2 A když zchodili ten ostrov až do Páfu, našli jakéhos čarodějníka, falešného proroka, Žida, jemuž jméno (bylo) Barjezus
- ČEP Pak prošli celým ostrovem až do Páfu. Tam se setkali s jakýmsi židovským kouzelníkem, který se vydával za proroka; říkali mu Barjezus.

2.2.3.2.2. Zástup a zběř

Řecké slovo σπεῖρα (latinské *cohors*) je vojenský termín označující desetinu římské legie, čítající asi 600 mužů. Samozřejmě může být užito i v metonymickém smyslu „skupina vojáků“. Příklad (61) ilustruje takové terminologické užití; všechny námi sledované bible je však překládají bezpříznakovým slovem „zástup“ s výjimkou ekumenického překladu, který se volbou ekvivalentu „pluk“ nejvíce blíží k historickým reáliím římské armády. U příkladů (62) a (63) je z kontextu zřejmé, že toto slovo není použito terminologicky, nýbrž v přeneseném významu. Proto jsou u příkladu (62) vhodné oba zvolené ekvivalenty „zástup“ (bible Benátská) a „rota“ (všechny ostatní mimo ekumenický překlad). Je zajímavé, že synopticky paralelní pasáže z Markova evangelia (63) užívá již výrazně zabarvený ekvivalent „zběř“. Ekumenický překlad se navrácí k terminologickému čtení.

mu pro
Kausia?

*

Včíska (X)
překlady
-uji

- (61)
Sk 10,1
- GR Ἄνθρωπος δὲ τις ἐν Καισαρείᾳ ὀνόματι Κορνήλιος, ἑκατοντάρχης ἐκ σπείρης τῆς καλουμένης Ἰταλικῆς
- VULG vir autem quidam erat in Caesarea nomine Cornelius centurio cohortis quae dicitur Italica
- BBEN Muž pak nějaký byl v Cezaří jménem Kornelius, setník zástupu, který slůl vlaský
- BKR Muž pak nějaký byl v Cesarii, jménem Kornelius, setník, z zástupu, kterýž slouf Vlaský
- BSV Muž pak nějaký byl v Cezareji, jménem Kornelius, setník zástupu, kterýž slove Vlaský
- ZNZ Muž pak nějaký byl v Cezarii jménem Kornelius, setník z zástupu, kterýž slouf Vlaský
- BHAL Muž pak nějaký byl v Cezarii jménem Kornelius, setník z zástupu, kterýž slouf Vlaský
- BPR2 Muž pak nějaký byl v Cezarei jménem Kornelius, setník z zástupu, kterýž slouf Vlaský
- ČEP V Cezareji žil nějaký muž jménem Kornélius, důstojník pluku zvaného Italský

x význam "ko není"; teoreticky nabízí možnost k řešení
s 600 lidí; kromě představenosti a to z pohledu predikce,
ale viz. vývoj 8. 10. 11.

Vale se uvádějí minimální rozdíly! K 10 "pluk"
12 + 12 "strana"

Jedná se jedine do představenosti fka s vhodně
a i k "strana" s 12 + 12

(12) ale musí to dělat? Dohledat možnosti
nyní 6 + 6 + 6 + 6 + 6
- a 12
- jinak

(62)

Mt 27,27

- GR Τότε οἱ στρατιῶται τοῦ ἡγεμόνος παραλαβόντες τὸν Ἰησοῦν εἰς τὸ πραιτώριον συνήγαγον ἐπ' αὐτὸν ὅλην τὴν σπεῖραν
- VULG tunc milites praesidis suscipientes Iesum in praetorio congregaverunt ad eum universam cohortem
- BBEN Tehdy rytieři vládařovi přijemše Ježíše do radného domu, shromáždili k němu vešken zástup
- BKR Tedy žoldnéři hejtmanovi, vzavše Ježíše do rathouzu, shromáždili k němu všecku rotu
- BSV Tehdy žoldnéři vládařovi, vzavše Ježíše do radního domu, shromáždili k němu všecku rotu
- ZNZ Tehdy žoldnéři vládařovi, vzavše Ježíše do radního domu, shromáždili k němu všecku rotu
- BHAL Tedy žoldnéři hejtmanovi, vzavše Ježíše do rathauzu, shromáždili na něj všecku rotu
- BPR2 Tedy žoldnéři hejtmanovi, vzavše Ježíše do rathauzu, shromáždili na něj všecku rotu
- ČEP Vladařovi vojáci dovedli Ježíše do místodržitelství a svolali na něj celou setninu.

(63)

Mk 15,16

- GR Οἱ δὲ στρατιῶται ἀπήγαγον αὐτὸν ἔσω τῆς αὐλῆς, ὃ ἐστὶν πραιτώριον, καὶ συγκαλοῦσιν ὅλην τὴν σπεῖραν
- VULG milites autem duxerunt eum intro in atrium praetorii et convocant totam cohortem
- BBEN Rytieři pak uvedli jej vnitř do sieni domu radného a svolali všicku zběř
- BKR Žoldnéři pak uvedli jej vnitř do síně do rathouzu, a svolali všecku zběř
- BSV Žoldnéři pak uvedli jej do síně radního domu, a svolali všecku zběř
- ZNZ Žoldnéři pak uvedli jej vnitř do síně do rathouzu, a svolali všecku zběř
- BHAL Žoldnéři pak uvedli jej vnitř do síně, jenž jest rathouzu, a svolali všecku zběř
- BPR2 Žoldnéři pak uvedli jej vnitř do síně, jenž jest v rathouzu, a svolali všecku zběř
- ČEP Vojáci ho odvedli do místodržitelského dvora a svolali celou setninu

2.2.3.2.3. Jedení a žraní

Poslední z příkladů volby ekvivalentů odlišného významu téhož výrazu výchozího jazyka je dysfemizace slova označujícího přijímání potravy. V tomto případě je v řečtině i v latině užito dvou různých výrazů, neliší se však ve svém stylistickém významu (tak jako ekvivalenty české užitě kralickým překladem a jeho exilovými nástupci v příkladu (65)).

(64)

J 6,53

GR ἐὰν μὴ φάγητε τὴν σάρκα τοῦ υἱοῦ τοῦ ἀνθρώπου καὶ πίνητε αὐτοῦ τὸ αἷμα, οὐκ ἔχετε ζωὴν ἐν ἑαυτοῖς

VULG nisi manducaveritis carnem Filii hominis et biberitis eius sanguinem non habetis vitam in vobis

BBEN Nebudete-li jiesti těla Syna člověka, a píti jeho krve, nebudete mieti života v sobě.

BKR Nebudete-li jísti těla Syna člověka a píti krve jeho, nemáte života v sobě.

BSV Nebudete-li jísti těla Syna člověka, a píti jeho krve, nebudete míti života v sobě.

ZNZ Nebudete-li jísti těla Syna člověka a píti krve jeho, nemáte života v sobě.

BHAL Nebudete-li jísti těla Syna člověka a píti krve jeho, nemáte života v sobě.

BPR2 Nebudete-li jísti těla Syna člověka a píti krve jeho, nemáte života v sobě.

ČEP nebudete-li jíst tělo Syna člověka a pít jeho krev, nebudete mít v sobě život

(65)

Mt 24,38

GR ὡς γὰρ ἦσαν ἐν ταῖς ἡμέραις ταῖς πρὸ τοῦ κατακλυσμοῦ τρώγοντες καὶ πίνοντες, γαμοῦντες καὶ γαμίζοντες

VULG sicut enim erant in diebus ante diluvium comedentes et bibentes nubentes et nuptum tradentes

BBEN Neb jákož byli jsú byli za dnuón před potupú [sic] jedúce a pijíce, ženiece se a vdávající se

BKR Nebo jákož jsou za dnů těch před potopou žrali a pili, ženili se a vdávaly se

BSV Nebo jako za dnů před potupou [sic] jedli a pili, ženili se a vdávali se

ZNZ Nebo jákož za dnů těch před potopou žrali a pili, ženili se a vdávali se

BHAL Nebo jákož za dnů těch před potopou žrali a pili, ženili se a vdávali

BPR2 Nebo jákož za dnů těch před potopou žrali a pili, ženili se a vdávali se

ČEP Jako tehdy před potopou hodovali a pili, ženili se a vdávaly

2.2.4. Realie

Poslední část svého rozboru věnujeme okrajově problémům vyplývajícím z konfrontace nikoli již úzce jazykového systému, ale světa – z rozdílů mezi světem křesťana 17. a 18. století a světem, v němž působil novozákonní Ježíš. Překladatel má v případě této konfrontace, neexistuje-li ekvivalentní jev v jeho světě, dvě základní možnosti: zvolit buď vysvětlující popis, nebo adaptaci reáliemi domácími.

2.2.4.1. Synagoga

Synagoga je bohoslužebné shromaždiště, které slouží zároveň jako místní soud. Řečtina i latina zachovávají jeho terminologickou podobu. Jak vidíme v příkladu (66), všechny bible sledovaného období se přiklánějí k ekvivalentu „škola“, vyjma bible Benátské, kde nás poněkud překvapí ekvivalent „zbor“.

Kuriozitu představuje příklad (67), který náleží zároveň do předcházejícího bodu věnovaného dysfemizaci: řecké συναγωγή τοῦ Σατανα, resp. latinské synagoga Satanae není přeloženo doslovně, nýbrž ekvivalentem „zběř“.

(66)

Mt 9,35

GR Καὶ περιῆγεν ὁ Ἰησοῦς τὰς πόλεις πάσας καὶ τὰς κώμας διδάσκων ἐν ταῖς συναγωγαῖς αὐτῶν

VULG et circumibat Iesus civitates omnes et castella docens in synagogis eorum

BBEN I obcházel Ježíš všecka místa i kaštely uče v zbořiech jich

BKR I obcházel Ježíš všecka města i městečka, uče v školách jejich

BSV I obcházel Ježíš všecka města i městečka, uče v školách jejich

ZNZ I obcházel Ježíš všecka města i městečka, uče v školách jejich

BHAL I obcházel Ježíš všecka města i městečka, uče v školách jejich

BPR2 I obcházel Ježíš všecka města i městečka, uče v školách jejich

ČEP Ježíš obcházel všechna města i vesnice, učil v jejich synagógách

(67)

Zj 2,9

GR καὶ τὴν βλασφημίαν ἐκ τῶν λεγόντων Ἰουδαίους εἶναι ἑαυτοὺς καὶ οὐκ εἶσιν ἀλλὰ συναγωγή τοῦ Σατανᾶ

VULG et blasphemaris ab his qui se dicunt Iudaeos esse et non sunt sed sunt synagoga Satanae

BBEN A posmievajít se ti, kteří pravie, žeby byli židé, a nejsou, ale jsú zbor diabluov

BKR i o rouhání těch, kteříž se praví býti židé, a nejsou, ale jsou sběř satanova

BSV A rouhajíť se ti, kteříž se praví býti židé, a nejsou, ale jsou zběř Satanova.

ZNZ A rouhajíť se ti, kteříž se praví býti židé, a nejsou, ale jsou zběř Satanova.

BHAL i o rouhání těch, kteříž se praví býti židé, a nejsou, ale zběř Satanová

BPR2 i o rouhání těch, kteříž se praví býti židé, a nejsou, ale zběř Satanova

ČEP vím, jak tě urážejí ti, kdo si říkají židé, ale nejsou, nýbrž je to spolek satanův

2.2.4.2. Divadlo

Starověké divadlo bylo veřejný prostor pod širým nebem – „demokraticky organizovaný prostor se stejnými podmínkami pro každého diváka, které slouží náboženským, politickým a kulturním potřebám obce“.⁹² Překladaťelé Písma v námi sledovaném období však měli o divadle jinou představu: „Kraličťi neznali divadlo v našem slova smyslu“.⁹³ Proto se v příslušných překladech setkáváme ponejvíce s ekvivalentem „plac“.

U příkladu (68) upozorňujeme rovněž na závislost bible Svatováclavské na latinském vulgátním textu.

⁹² Eva Stehlíková: *Antické divadlo*. Praha, Karolinum 2005, str. 100

⁹³ Adolf Novotný, *op. cit.*, str. 126

(68)

Sk 19,29

GR	καὶ ἐπλήσθη ἡ πόλις τῆς συγχύσεως, ὤρμησάν τε ὁμοθυμαδὸν εἰς τὸ θέατρον
VULG	et impleta est civitas confusione et impetum fecerunt uno animo in theatrum
BBEN	I naplněno jest místo rozbrojem, a obořili jsú se jednomyslně na plac
BKR	I naplněno jest všecko město rozbrojem, a valili se všickni spolu na plac
BSV	I naplněno jest město rozbrojem, a outok učinili jednomyslně na plac
ZNZ	I naplněno jest všecko město rozbrojem, a valili se všickni spolu na plac
BHAL	I naplněno jest všecko město rozbrojem, a valili se všickni spolu na plac
BPR2	I naplněno jest všecko město rozbrojem, a valili se všickni spolu na plac
ČEP	Pobouření se rozšířilo na celé město. Lidé se hromadně hnali do divadla

3. Závěr

Pozorovali jsme proměny biblického překladu ve třech zcela odlišných prostředích: uprostřed pobělohorského rekatolizačního úsilí na půdě jezuitského řádu, v nekatolickém exilu v Sasku, zápasícím o svou identitu konfesní, v exilu západoslovenském, kde začínají ve své době hrát roli debaty o vztazích mezi češtinou a utvářející se spisovnou slovenštinou. Každé z těchto prostředí ovlivnilo překlad a vydání Písma svatého jiným způsobem. Pokud bychom měli nyní uvažovat o shodách a rozdílech mezi těmito čtyřmi překladatelskými „dílnami“, nakolik nám to skromný rozsah práce i textového korpusu dovoluje, vidíme:

- U exilových redakcí se nejedná o nové překlady, ale o revizi překladu kralického. Viděli jsme, že u všech z nich je buď v odborné literatuře, nebo přímo v těchto tiscích učiněna zmínka o jejich závislosti na Bibli kralické. Ačkoli v odborné literatuře se setkáváme i s tímto názorem: „Odkaz na Bibli Kralickou se zvolna stával spíše rétorickou figurou, protože většina obsahu sice samozřejmě vycházela z kralického překladu, ale jeho teologické vyústění bylo odlišné“⁹⁴, pozorujeme toto odlišné „teologické vyústění“ jen v předmluvách k jednotlivým biblím, nikoli přímo v úpravách textu, které by přicházely v úvahu např. v podobě volby jiných synonym, jiných slovesných vazeb, odstraňování liturgické poplatnosti staršímu jazyku a rétorickým figurám apod.
- Za prokázanou můžeme považovat závislost bible Svatováclavské na bibli Benátské. Změny, které v benátském textu činili Konstanc a Šteyer, jsou především tyto: odstranění auxiliáru ve 3. osobě préterita, provedení změn *ie > í* a *uo > ů*, přehlásky *ú > ou*. Stejně tak jsme byli na

⁹⁴ Nešpor, *op. cit.*, str. 242

mnoha místech svědky přímé závislosti bible Svatováclavské na latinském vulgátním textu.

- Názory zachycené dobovými reflektory a komentátory ve všeobecnosti odpovídají tomu, co jsme zjistili translátologickým rozbohem. Pro češtinu sledovaného období jsou charakteristické tyto znaky: tendence k racionalizaci, úcta ke starší češtině, snaha napodobit klasické vzory a diferencovaný postoj k výpůjčkám z cizích jazyků.

Nelze pochybovat o významu bible Kralické pro vývoj českého jazyka a slovesné kultury. V období, které nepřálo nejen evangelickému křesťanství, z jehož prostředí vzešla, ale ani českému jazyku, přetrvala, aby se stala základem pro jeho další vývoj v 19. století, a tím i v době moderní. K jejím exilovým redakcím si závěrem dovolueme ocitovat Mirjam Bohatcovou:

„Etapu exulantské tvorby českých biblí bývá považována za jakéhosi pohrobka Kralické bible, úctyhodného, ale nedostatečného jako pramen zkoumání. Při bližším pohledu však v ní můžeme rozpoznat další historickou kapitolu trpělivého úsilí o udržení čistoty biblického textu, když měl být vložen do rukou generací zbavených kořenů jak náboženských, tak jazykových. ... [S]pojení této snahy s účinnou účastí slovenskou se nám dnes může zdát už jen dojemné.“⁹⁵

4. Bibliografie

4.1. Prameny primární

4.1.1. Starší tisky (do roku 1808)

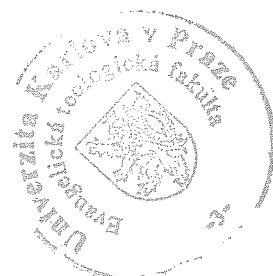
BBEN

Bibli česká, v Benátkách tištěná. Benátky 1506. Prací Petra Lichtensteina z Kolína n. R., nákladem pražských měšťanů Jana Hlavy, Václava Sovy a Buriana Lazara. Knihopis 1097, signatura v knihovně ETF 3T5

BSV

Bibli česká, to jest Svaté písmo. Praha 1677. Impressí Universitatis Karlo-Ferdynandové v Koleji Tovaryšstva Ježíšova. Knihopis 1111, signatura v knihovně ETF IIIK 33

⁹⁵ Bohatcová, *op. cit.*, str. 39

ZNZ

Nový zákon Pána a Spasitele našeho Ježíše Krista, L. P. 1720 vytištěný. Žitava 1720. Nákladem Václava Kleycha v Žitavě u Michala Hartmanna.

Knihopis 17 121, signatura v knihovně ETF 1T2

X 17.16
- ael

BHAL

Biblia sacra, to jest Biblí svatá, aneb všecka svatá Písma Starého i Nového zákona, se vší pilností opět přehlédnuta, na mnohých místech podle starých vydání bratrských ponapravena i vnově vydána. Halle Magdeburská, nákladem sirotčího domu.

Knihopis 1116, signatura v knihovně ETF 1T141

BPR

Biblia sacra, to jest Biblí svatá [...]. Prešpurk 1808.

Knihopis 1118, signatura v knihovně ETF 1B165

4.1.2. Moderní prameny a edice starších

BlahGram

Čejka, M. – Nechutová, J. – Šlosar, D. (eds.): *Gramatika česká Jana Blahoslava*. Brno, Masarykova univerzita 1991

GR

Nestle, Eberhard (ed.): *Novum Testamentum: Graece et Latine*. London, Brill 2005

VULG

Biblia Sacra: iuxta vulgatam versionem. Stuttgart, Deutsche Bibelgesellschaft 1994

BKR

Biblí svatá aneb všecka svatá Písma Starého i Nového zákona: podle posledního vydání kralického z roku 1613. Praha, Synodní rada ČCE 1954

ČEP

Bible: Písmo svaté Starého a Nového zákona včetně deuterokanonických knih: český ekumenický překlad. Praha, Česká biblická společnost 1996

4.2. Literatura sekundární

[Karafiát, Jan]: *Rozbor kralického Nového zákona co do řeči i překladu: s hystorií našeho biblického textu*. Praha, nákladem vlastním 1878

Bauer, Jaroslav: *Vývoj českého souvětí*. Praha, ČSAV 1960

Bohatcová, Mirjam: „Exulantská vydání Kralické bible“. In: Pavlincová, Helena – Papoušek, Dalibor (eds.): *Česká bible v dějinách evropské kultury*. Brno, Česká společnost pro studium náboženství a Filozofická fakulta Masarykovy univerzity v Brně 1994

Čapek, Vladimír: *Historie Bible*. Praha, Kalich 1952

Černý, Václav: *Až do předsíně nebes. Čtrnáct studií o baroku našem i cizím*. Praha, Mladá fronta 1996

Dušek, Vavřinec J.: „Pokud Jiří Konstanc užil gramatiky Blahoslavovy“. *Časopis českého museum* 1892, str. 307–318

Fabiánová, Jiřina: *Příběh české tištěné Bible*. Valašské Meziříčí a Zlín, Krajská knihovna Františka Bartoše 2007

Fiala, Jan: *Hrozná doba protireformace*. Heršpice, EMAN 1997

Heller, Jan M.: „Blahoslavův překlad Nového zákona“. *Listy filologické* 2004, č. 1–2, str. 66–91

Hrejsa, Ferdinand: *Česká bible. K 350. výročí bible kralické*. Praha, SČME a YMCA 1930

Koupil, Ondřej: *Grammatykáři: gramatografická a kulturní reflexe češtiny 1533–1672*. Praha, Karolinum 2007

Králík, Oldřich: „Humanismus a počátky českého mluvnictví“. In: Grund, A. – Kellner, Ad. – Kurz, J. (eds.): *Pocta Fr. Trávníčkovi a F. Wollmanovi*. Brno, MU 1948

Kyas, Vladimír: *Česká bible v dějinách národního písemnictví*. Praha, Vyšehrad 1997

Kyas, Vladimír: „První česká mluvnice a její místo ve vývoji spisovné češtiny“. *Slovo a slovesnost* 13, 1952, 141–149

Lamprecht, A. – Šlosar, D. – Bauer, J.: *Historický vývoj češtiny*. Praha, SPN 1977

Levý, Jiří: *České teorie překladu*. Praha, SNKLHU 1957

Molnár, Amedeo: Kralická Šestidílka v souvislostech českého biblismu. *Z kralické tvrže* 11, 1984, str. 38–44

Mounin, Georges: *Teoretické problémy překladu*. Praha, Karolinum 1999

Nebeská, Iva: *Jazyk, norma, spisovnost*. Praha, Karolinum 2003

Nešpor, Zdeněk R.: „Bible českých exulantů a tajných nekatolíků v 18. století“. *Religio* 2/2005, str. 231–258

Nešpor, Zdeněk R.: „Současný stav výzkumu českého nekatolictví 18. století“. In: Zdeněk R. Nešpor (ed.): *Čeští nekatolíci v 18. století*. Ústí nad Labem, Albis International 2007, str. 12–18

Pokorný, Petr: *Hermeneutika jako teorie porozumění*. Praha, Vyšehrad 2005

Vintr, Josef: „Geneze textu české barokní bible Svatováclavské“. *Listy filologické* 111, 1988, str. 13–21

Stehlíková, Eva: *Antické divadlo*. Praha, Karolinum 2005

Žbirková, Viera: *Kapitoly o pôsobení českých exulantov na západnom Slovensku koncom 17. a začiatkom 18. storočí*. Nitra, Univerzita Konštantína Filozofa – Filozofická fakulta 2001

4.3. Literatura pomocná

Jungmann, Josef: *Slovník česko-německý*. Díl II: K-O. Ed. Jan Petr. Praha, Academia 1990

Karlík, P. – Nekula, M. – Pleskalová, J. (eds.): *Encyklopedický slovník češtiny*. Praha, Nakladatelství Lidové noviny 2002

Klíma, Otakar – Segert, Stanislav: *Mluvnice hebrejštiny a aramejštiny*. Praha, Nakladatelství ČSAV 1956

Lexikon české literatury, 2/I: H–J. Praha, Academia 1993

Lexikon české literatury, 3/II: P–Ř. Praha, Academia 2000

Niederle, J. – Niederle, V. – Varcl, J.: *Mluvnice jazyka řeckého*. Praha, Vyšehrad 1998

Novotný, Adolf: *Biblický slovník. A–P, R–Ž*. Praha, Kalich a Česká biblická společnost 1992

Pražák, Josef M. – Novotný, F. – Sedláček, J.: *Latinsko-český slovník*. Praha, SPN 1955

Quitt, Z. – Kucharský, P.: *Latinská mluvnice*. Praha, SPN 1989

Souček, J. B.: *Řecko-český slovník k Novému zákonu*. Praha, Kalich 1993

